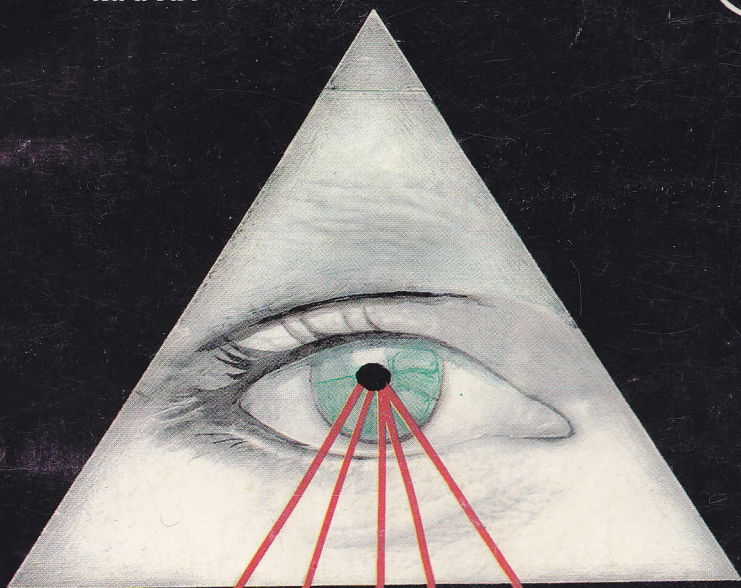

Ангел Гоев

УРОЧАСВАНЕТО

БЪЛГАРСКА
НАРОДНА
МАГИЯ

1

АНГЕЛ ГОЕВ

УРОЧАСВАНЕТО

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ВЯРВАНИЯ

Книга първа

Габрово 1992
ТЕХНОСИСТ

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ.....	5
ВЪВЕДЕНИЕ.....	7
УРОЧАСВАНЕТО В БЪЛГАРСКИТЕ	
НАРОДНИ ВЯРВАНИЯ.....	22
Народна представа за урочасан.....	24
Диагностика на урочасването.....	38
Урочасващият като зловреден	
магьосник.....	46
Урочасването като зловредна магия.....	67
Резюме на английски език.....	95
Списък на съкращенията.....	101

Едва ли има човек в първобитното общество, който да не се занимава, макар и само от време на време с магия.

Джеймс Фрейзър - "Златната клонка"

УВАЖАЕМИ ЧИТАТЕЛИ,

Магията и магическите вярвания съпътствуват човека от неговата поява до днес. Нещо повече, те произват целия му духовен и материален свят. Древното магично и митологично мислене е народната философия, която изгражда традиционния миросглед на всички народи по света.

Магическите вярвания имат невероятна устойчивост във времето. Корените им са дълбоко в най-древните пластове на човешката култура. Независимо от хилядолетията, като традиционна вяра те са живи и днес.

Магическите вярвания имат още по-невероятна разпространяемост в пространството. Няма култура по света, в която преобладаващата част от нейното съдържание да не са те. И още, във всички народни култури, магическите вярвания имат егзотичен характер.

УРОЧАСВАНЕТО

Невероятна е универсалната и всепроникващата им същност. Откриваме ги навсякъде в битието и съзнанието на човека.

Всичко това прави от магията и магическите вярвания феномен в човешката култура.

Интересът към нея е стар, колкото и тя. На магията е посветено огромно количество книжна - за съжаление извън пределите на страната и недостъпна за лобознателния български читател.

А българската традиционна народна култура просто гъмжи от магия. Затова още в XVIII век книжовникът - гамаскинар Йосиф Брагати възкликва: "...Аз по много земли ходих, но не съм видел по много бродници, самовили и магьосници, колкото у българска земя!"

Народната магия и свързаните с нея магически вярвания са основната съставка на традиционната народна култура на българите. Тя е основата на традиционните миогледни представи, вярвания, обреди и обичаи - една езическа гревност, доживяла до наши дни.

"БЪЛГАРСКА НАРОДНА МАГИЯ" е необятната тема на поредицата от книги, които предоставяме на българския читател. Първите стъпки по тъмните, тайствените, неизвестни ... и интересни групища на българските магически вярвания, са трите книги на УРОЧАСВАНЕТО. Те го изследват като същност, предпазване и баене.

Ангел Гоев

Етнограф

Кандидат на историческите науки

УРОЧАСВАНЕТО

ВЪВЕДЕНИЕ

"... Вярването в уроки е общочовешко... Навсякъде, където прониква етнографското изучаване, се среща поверие в уроки; и в наши дни би била неразрешима загадка, ако на земното кълбо се намери народ без поверия в уроки; такъв случай не може и да се допусне, тъй като това ще бъде в рязко противоречие със целия порядък на елементарната народна психология".¹

В общата система от вярвания, свързани със свръхестествено злобредно въздействие, урочасването, или поражението причинено от лош поглед заема централно място. Фиксирано още в ранните пластове на народната култура като неин елемент, то е живо и днес. Нещо повече, феноменът уроки е общочовешко явление, срещано във всички нива на културите по света.

Най-старият източник, в който става дума за лош поглед принадлежи на акадите.² За лошо око често споменавам клинописните халдейски съчинения по магия, старите египетски, индийски и персийски заклинания, старосеверните саги, гревните култури на китайците, американците, негрите, жителите на тихоокеанските острови, следомировите епически съчинения, старозаветните писания и апокрифна книжнина. Много сведения дават

и гревните писатели Теокрит, Плутарх, Вергилий, Аполонид, Хелиодор, Плиний и много други.

Като илюстрация за широката разпространеност на вярванията в лош и вредоносен поглед ще посочим информативно някои примери от култури, стоящи далече една от друга. В гревношумерският "Епос на Гилгамеш", Енлил е огнеок, с излъчващо огън око и има смъртоносен поглед.³ Често се срещат персонажи с очи излъчващи смърт, с поглед на смъртта,⁴ а страшното лице на Хувава има убийствени очи:

**"Хувава излезе от своя дом кедров,
с очи ги погледна, с очи убийствени."**⁵

Символиката на божественото око⁶ в египетската митология води началото си от по-гревни вярвания много преди времето от Текстовете на пирамидите. Там то е показано като излъчващо разрушителна сила. Например в "Митът за унищожението на човечеството", в "Книга на мъртвите" и на много други места окоето има могъща сила, която поражда всичко.⁷ Второто заклинание от папируса Бремнер-Ринг, отъждествява силата на окоето с разрушителен пламък.⁸ В "Митът за слънчевото око" /папирус от Лейда/ богинята-лъвица Хатор е поставена от Ра за свое Слънчево око и в момент на разгразнение към някого "... очите ѝ заблестели от огъня, погледът и се разпалил, блъбайки пламъци като слънце",⁹ които изгарят всичко.

Най-могъщият египетски амулет, който пред-

пазва от всяко зло е изображението на Окоето Уагжет. Идентифицирано с кобратата - уреус /изправена за нападение/ знаците им върху царските корони и диадеми изпълняват защитни функции:

**"И на Хор могъщото око
от мен освободено ме закриля.
И то върху челото на Ра
бащата на боговете свету"**¹⁰

В митологията на Североамериканското племе Оджибве едно от шестте свръхестествени същества, излезли от морето е с превръзка на очите. Ако я няма, на който човек попадне погледът му, умира като поразен от мълния.¹¹ Погобни вярвания са познати и на други народи.¹² В гревногръцката митология погледа на медузата Горгона вкаменява всеки, когото погледне. В славянските вярвания Баба Яга е спяла и благодарение на това, живите могат да избегнат смъртта при среща с нея.¹³

В историята си Плиний /VII,2,8/ пише за "...някои скитски жени, които щом се разгневели на някого, убивали го само с поглед, ... а колкото се отнася до магьосниците, за тях казват, че имали очи, които урочасват." Пак там за тракийските племена четем, "... че у трибалите и илирийците имало хора с лоши очи. Със своя поглед те докарвали смърт на тогова, когото гледали, особено със сърдити очи".

Древноримските таблици на гецемирите /450 г. пр.н.е./ предвиждат смъртно наказание за всички лица, които урочасват.¹⁴ За дълбоката устойчивост на вярването говори обстоятелството, че по

същите места /земите на днешна Италия/ много векове след това в началото на XX в. административната власт налага на всички, които имат лош поглед да носят тъмни очила.

В речниковия фонд на всички народи има гуми, означаващи урочасване и свързаните с него производни за лошо око, зло око, смъртоносно око, лош поглед, лоша среща.¹⁵

Общочовешкото измерение на вярването в уроки определя неговата важност и значение като обект за изследване от етнографията. Сравнителното му изучаване е изключително сложна и трудна задача. Осъзнавайки това, ние си поставяме по-скромната цел - да разгледаме урочасването само в рамките на българската народна култура. С това се надяваме, че изследването ще внесе българския дял¹⁶ в общото разглеждане на явлението.

Вярванията в злобредно въздействие са съществен дял от вярата на българите. Страхът от уроки присъствува буквално във всеки миг от човешкия живот. В представите на човека, самият той, цялото негово обкръжение и всичко човешко може да бъде урочасано. Тази универсалност на въздействието прави от него постоянно присъстващ детайл във всеки елемент от народната култура. Затова изследването на урочасването е необходимо, за да се изясни неговата същност и мястото му в системата на народните вярвания.

За необходимостта от разглеждане допринася и устойчивостта му във времето. Съпътствувало човека от дълбока древност, то е живо и днес като вяра и практика в съзнанието на много хора от по-

старото поколение. Често от устата на младите се чува "урочасан съм", "някой ме е урочасал", "хванал съм уроки". Нещо повече, и днес навсякъде има много практикуващи баячки, които "церьят" уроки. Много са и пациентите им уверени, че са урочасани или "водят на баячка" геца и животните като смятат, че са "фанали уроки". Тази устойчивост прави от вярата в уроки феномен, който трябва да бъде проучван от етнографията, а и не само от нея. Защото като етнографски факт урочасването реално съществува. Реално като отрицателно въздействие, като реален положителен ефект при предпазване и лекуване чрез баене. Окачествяването му като "бабини джеветини" и суеверие се дължи на това, че съвременната наука все още не може да обясни множество необясними, но реално съществуващи явления, в числото на които е и урочасването. Това е така, защото то е комплексно явление с много аспекти, които изискват многоаспектно изучаване. Като обект за изследване урочасването има интердисциплинарен характер. То може да бъде изучавано и от други науки с оглед на рационални елементи, свързани с психологията, психотерапията, народната медицина, медицината, фармацията, физичните и много други науки. То пряко рефлектира в екстрасенсорните явления и представлява интерес за науките занимаващи се с тях. Всичко това остава извън кръга на нашето внимание, защото е обект на други науки и изисква друга изследователска методика. Нашата задача е специфично етнографска - да изследва явлението в исторически план.

Още първите записвачи на народни умотворения у нас обръщат внимание на вярването в уроки като събират предимно текстове за баене и кратки бележки свързани със симптомите и причинителя. Тази традиция продължава и до днес. Информативни материали, свързани с урочасването съдържат почти всички отделни, или периодични сборници за фолклор и народни умотворения, множество народописни материали в българската периодика и други издания, непубликувани записи от музейни и други архиви, от поселищни проучвания и отделни теренни записи.¹⁷ Количественото натрупване на емпиричен материал по темата позволява по-пълна и по-цялостна разработка.

Урочасването в българската етнография е слабо проучено. Като тема е третирано само информативно, в най-общ аспект или фрагментарно, с оглед на отделни негови страни. В повечето случаи това се прави паралелно в общия контекст на други вярвания.

Пръв В. Чолаков през 1859 г. се спира на урочасването като конкретно вярване.¹⁸ Той отчита разпространеността му сред много народи и дълбоката му вкорененост у българите, които преписват на него почти всяка болест и неуспех. Като отнася вярването към "числото на психологичните предмети" авторът разсъждава за истинността във възможностите на вредоносния поглед, подкрепен от "гушевното чувство на завистта". Накрая констатира "... вижда се, че за народното вярване трябва да мислиме не как за суеверие, а как за вярване истинно, само трябва да го приемаме не как

си нахожда в народа, а по-ограничено".

Във фолклорната си бележка "Лоши очи" А.П. Стоилов¹⁹ разглежда накратко някои предпазни средства против уроки и по-специално вариантите, свързани с поплюване и майчино облизване. Авторът прави това под влияние на публикуваната преди това работа на Н.Ф. Сумцов.

През 1921 г. Ст. Л. Костов публикува статията "Амулети против уроки"²⁰. В нея разглежда амулетните форми за предпазване предимно от фонда на Народния етнографски музей. В уводната част той прави кратък преглед за разпространение на вярването в някои култури по света, съответните наименования и характера на неговото естество. Още в самото начало разграничава две основни форми на зловредното въздействие. Като причина за урочасването авторът приема завистта и недоброжелателството. В резултат от тях, от околото на злонамерената личност излиза сила, която вреди. Резултатът от нея зависи от волята на притежателя, но в много случаи тя се проявява независимо. Оттук авторът констатира, че "лошият поглед е присъщ както на лоши, така и на добри хора", заключение, според нас необосновано, взаимствувано от становището на S. Seligmann²¹. Независимо от това, до този момент, а и много години след излизането и разработката на Ст.Л. Костов, макар и кратка, остава единствената по-сериозна работа върху урочасването.

В популярна форма върху урочасването се спира и С. Ватев.²² Авторът разглежда няколко случая на заболели деца, чиято болест по общо мнение била

причинена от уроки, опитвайки се да даде рационално обяснение на причините. Като разсъждава върху народното виждане за уроките, той подчертава, че те, "според възгледите на нашия народ са причината за заболяването на децата", и че "урочасването е необяснимо и внезапно заболяване, причинено от погледа на друг човек, чрез някакъв си зъл дух, когото за да го изгонят, баят на урочасаното или пък му четат свещеници".

Можем да посочим и излезлите напоследък някои наши разработки²³, които разглеждат отделни страни на вярването, относно субекта, обекта, резултата и структурата на урочасването, предпазването от него при раждане, сватба и други случаи, баенето и персонажите извършващи лечението. Необходимо е да споменем, че информативно и накратко то е обект на внимание в някои публикации, разглеждащи проблемите на народната медицина, представата за болестите, баенето и някои народни вярвания.²⁴

Урочасването е широк комплекс от вярвания, представи и обредни практики. Цялостното му разглеждане поставя множество въпроси ориентирани в исторически разрез, тематичен обем, териториален обхват, семантичен и структурен анализ. Това налага детайлно разглеждане на отделните компоненти на комплекса уроки както сами за себе си, така и във взаимовръзка и взаимозависимост.

Зловредният характер на урочасването налага отговорни реакции. Първата от тях е защитна система от средства и варианти за предпазване. Вто-

рата изгражда системата от начини за лечение и премахване на отрицателните последици. Така елементите на вярването гравитират около три структурни ядра, определящи същността на явленияето, предпазването и баенето. Тази последователност приемаме за структуроопределяща за цялостната разработка.

В първата книга, озаглавена "Урочасването в българските народни вярвания" ще се опитаме да изясним същността и характера на вярването. За целта е необходимо да определим качествените характеристики на обекта и субекта /урочасан - урочасващ/, естеството на техните взаимоотношения относно причина и резултат. От тази основа ще подходем към реконструкция на структурната схема на вярването, съотнесена към структурата на магията. Това е необходимо, защото урочасването е свръхестествено въздействие и съдържа кодирани всички структурни магически елементи.

Във втората книга, "Предпазване от уроки" центърът на внимание е защитната система, обезпечаваща неуязвимостта на застрашените. Широкият обхват на зловредното въздействие извиква на живот многобройни и разнообразни средства и варианти за защита. Количественото разнообразие затруднява тяхното систематизиране. С оглед на това и за създаване на определена последователност в изложението на материала ще поставим човека като обединителен център на защитната система. За целта ще проследим средствата и вариантите за защита от уроки от зачеването и

раждането на детето във възходяща възрастова последователност. Това ни дава възможност едновременно и паралелно да разгледаме предпазването при всички човешки дейности, състояния, начинания и явления през целия му живот. Ще обърнем внимание и на обредните практики свързани с народния календар, трудовата дейност и социалните отношения, в които по магически път се залагат циклично траещи предварителни апотропейни запови.

Върху основата на разглеждания емпиричен материал ще направим семантичен анализ на предпазните средства. Това ще ни позволи да изградим система на тяхното групиране. Основен показател за това са принципите на противодействие, които най-общо се определят като изолация на застрашения обект и прогонване на зловредния агент с апотропейни средства.

От археологически източници ще потърсим някои паралели по-дълбоко във времето. Това се отнася предимно за групата на амулетните форми.

В третата книга "Баене за уроки" ще се спрем на формите за лечение и начините за премахване на отрицателния ефект от урочасването. Магическият характер на зловредното въздействие определя съответното магическо естество на лечението. За урочасването основната форма е баенето. Неговите корени се крият още в ранните стъпала на човешката история. Като форма на лечение ще го проследим в практиката на трите основни етнически компонента - при траки, славяни и прабългари, в средновековната българска култура, през Въз-

раждането и до сега. Ще направим опит да изградим представата за баячката в ролята на обреден персонаж с нейната социална и митологична характеристика.

Като отчитаме, че в досегашните разработки баенето е било обект на внимание само като езикова формация, насочваме вниманието си към триединната му структура на магически обред, съгържащ действието, заклинанието и магическото вещество. От богатият емпиричен материал ще се опитаме да извлечем цялостната структура на обредното баене, като преди това реконструираме отделните негови компоненти. Нагяваме се да постигнем това с помощта на семантичен анализ.

В заключение насочваме вниманието си към обобщение на естеството и характера на вярването в уроки и ще потърсим мястото му в общата система на зловредно въздействие. Разглеждането му от три страни изгражда цялостната представа за него.

Както вече споменахме, изследването се простира върху българската етническа територия. За пълното териториално покритие използваме материали от всички краища, без да претендираме за равномерно количествено съотношение. Преобладаващата част от изворите се отнасят за периода средата на XIX до осемдесетте години на XX век. За разширяване на времевите граници на изследването използваме източници от по-ранни културни пластове, които по понятни причини количествено са по-малко.

Характерът на изворите данни е разнообраз-

зен. Използуваме теренни записи, архивни материали, поселищни проучвания, апокрифна и канонизирана книжнина, възрожденски, средновековни и антични автори, археологически източници, литературни произведения.

Многопластовият характер на разглежданото явление налага при изследването му да се подходи с комплексна методология. При количественото натрупване на емпиричния материал прилагаме формите на полевата етнография - непосредственото наблюдение, разпитване, запис и анкетиране. Важно място отделяме и на проучванията на публикации, архивизирани и други материали, които предлагат информация по темата. Върху широката изворова база чрез ретроспективната реконструкция ще се опитаме да изградим структурата на всеки отделен компонент и на вярването като цяло. За да обхванем цялостно същността на явлениято и да вникнем в съдържанието на отделните му елементи ще ползуваме и метод на компонентния анализ. Към общата цел е и структурно-функционалният подход на изследването.²⁵ Особено внимание отделяме на семантиката на всички елементи, изграждащи вярването в уроки.

След тези гуми, уважаеми читателю, да навлезем в тъмните дебри на народната вяра. Но тъй като всяко начало е застрашено от зли сили, да си пожелаем добър край с универсалната предпазна формула "Ха, да не ни е уроки"!

Бележки към въведението

1. Сумцов, Н. Ф., Личные обереги от сглаза. Харьков 1896, с.1.
2. Костов, Ст.Л. Амулети против уроки - ИНЕМ, 1921, Кн.2, с.93-94.
3. Лучковска, К., К.Шожинска. Митология на Месопотамия. С., 1984, с.70.
4. Пак там, с.110.
5. Пак там.
6. Подробно у Коростовцев М.А. Религия древнего Египета, М., 1976; Антес Р. Мифология в древнем Египте. - В: Мифология древнего мира, М., 1977, с. 55-121; Матъе М.Э. Древнеегипетские мифы. М-Л., 1956; Токарев С.А. Религията в историята на народите. С., 1983, с.208.
7. Книга на мъртвите на древните египтяни. С., 1982, с.50, 72, 79, 80.
8. Лупинска, Я., М. Марчиняк, Митология на древния Египет, С., 1981, с. 166.
9. Пак там, с. 101.
10. Книга на мъртвите ..., с.50.
11. Мифы народов мира. М., 1980, Т.1, с.306.
12. Матъе, М.Э. Древнеегипетский обряд отверзания уст и очей. ВИРА, Т.5, М., 1958; Иванов, В.В. Об одной паралели к гоголевскому Вую - ТЗС, Т. 5, Тарту 1973.
13. Мифы народов мира, Т.1, с.306.
14. Костов, Ст.Л. Амулети ..., с.94.
15. Подробно за наименованията за урочасано у различните народи у Костов, Ст.Л. Амулети ..., с. 94-97.
16. Огромният обем на темата в общочовешки план изисква конкретни разработки за вярванията в уроки на всеки народ поотделно. Като пример бихме посочили изследването за сърбите на Теборчевих, Т. Р. Зле очи у веровау Иужних Словена - Београд 1985.
17. Информативните източници свързани с урочас-

ването са многобройни. С оглед на прегледност и да не се утежнява увода те ще бъдат цитирани на съответните места в хода на изложението.

18. Чолаков, В. За урочасването - Български книжици, Г. II, 1859, Ч. I, Кн. I, с. 80-86.

19. Стоилов, А. П. Лоши очи. / Фолклорна бележка / - Р, 1918, Бр. 4, с. 108-109. Сумцов, Н. Ф. Личные ...

20. Костов, Ст. Л., Амулету ..., с. 91-110.

21. Seligmann, S. Der bosc Blick und verwandtes - Berlin 1910, I, 4.

22. Ватев, С. Урочасването - ВМОВ, Г. VI, 31 май 1930, Бр. 6.

23. Гоев, А. Българска народна представа за "урочасан" - ГМСБ, Кн. XI, Варна 1985, с. 165-176; Представата за "Урочасван" в българските народни вярвания - ГМСБ, Кн. XIV, Варна, 1988, с. 199-212; Структурата на урочасването като злобредна магия - БЕ, 1988, Кн. 3, с. 3-12; Предназначаване от "уроки" при раждане - В: Етър, Т. 1, Габрово 1989, с. 115-162; Комичните елементи в българската народна сватба като средство за предназначаване от "уроки" и "злобредно въздействие" - В: Смехът във фолклора. С., 1987, с. 290-298; Общобългарски черти и локални особености на народните предохранителни средства против уроки и злобредно въздействие в народната сватба от Габровско - В: БНКЕ, Габрово 1988, с. 126-137; Обредното лечение чрез баене в българската народна медицина - В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. С., 1989, с. 122-151; Образът на баячката в българската народна представа - ГМСБ, Т. IX, Варна 1983, с. 139-144.

24. Гинчев, Ц. Няколко гуми за нашите народни баяния - Труд, Търново, I, 1889, с. 286-289; Нещо по българската народна медицина - СБНУ, Кн. III, 1890; Басанович И. Материали по санитарната етнография на България. I Ломският окръг - СБНУ, Кн. V, 1891, с. 3-186; Арх. Евтимий, Народни поверия, обреди и обичаи. Материали по история на религиите - ГСУ - БФ, Т. X, С., 1943; Георгиев М. Магични представи за болестите - АТ, 1977, Кн. 4, с. 31-41; Магичните лекувания в българската народна медицина. БЕ, 1980, Кн. 3, с. 17-27; Българските народни представи за болестта - ЕП, С., 1989, с. 97-121; Основни форми на представата за болестта в българската народна медицина - НПН, 1979, №3, с. 230-234; Димкова Г. Народни

те вярвания в българските баяния - ГВПИШ - ФФ, Т. 5А, 1981, с. 25-47; Морфология на българските паралелистични баяния - ГВПИШ - ФФ, Т. 11А, 1987, с. 81-106; Поетика на българските баяния - В: Втори конгрес, Т. 15, С., 1988, с. 83-90; Ташепелиева П. За знаковата символика в баянията на тронската етнографска група в Грудовско - ИМЮИБ, Т. 9, Пловдив 1986, с. 145-149; Янакиева Ж., Й. Гаджалова. Лечение чрез баене в Сливенския край - ИМЮИБ, Т. VIII, Пловдив 1983, с. 201-204; Петрова Р. Към проучванията на баянията в Сливенско - В: Фолклорната традиция на Сливенския край. РПБФ, Т. 2, С., 1989, с. 144-150; Маджаров П. Баяния и заклинания в репертоара на една носителка на фолклор от Източния дял на Странджа - БФ, 1979, Кн. 1, с. 50-56; "Сторинята" и "правинята" /магията/ във фолклора и бита на странджанци - БФ, 1985, Кн. 4, с. 51-59; Ботева С. Народни лечения с баене от Плевенско - ИМСЗБ, Т. 14, 1988, с. 117-127; Кошов С. Магии от Разложко - БФ, 1980, Кн. 4, с. 98-108; Тодорова И. Баяния и магии /По материали от Михайловградско/ - В: От Тимок до Искър. РПБФ, Т. 1, С., 1989, с. 61-77; Колева М. Народни вярвания и лекувания от Хасковско - ИМЮИБ, Т. 10, Пловдив 1987, с. 125-141.

25. Относно използваните методи по-подробно: Свог етнографических понятий и терминов - Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. М., 1988, с. 205-220; Хаджиниколов В. Теоретико-методологически проблеми на етнографската наука - В. Търново, 1979, с. 178-213.

УРОЧАСВАНЕТО В БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ВЯРВАНИЯ

*Кой ли с лоши очи
урочасва ми младото стаго?*

Вергилий
"Буколику" - Еклога III, 103

Ако перефразираме вече казаното от Н.Ф. Сумцов¹ и отнесем смисъла му към пределите на българските земи наистина, във всяка тяхна точка откриваме вярвания в уроки. Нещо повече, тук се натъкваме на вярвания с висока степен на устойчивост и голяма вариативност при формите на тяхната изява. И още, у р о ч а с в а н е т о дотолкова е получило универсалност в живота на българина, че го срещаме в по-голяма или по-малка степен фиксирано във всеки елемент на народната култура.

Терминологичното му обозначаване навсякъде е познато като уроки и почуди с производните им урок, уроци, роци, зарек, зароци, лошо око, лоши очи, лош поглед, почуга,

почудица, почудици, почудище, пучища.

Според първото речниково тълкуване² уроките са "припадък, болест, повреда, что уж ставали някому, или на нешто, когато някой го погледне с лошо око или го похвали не за добро". В същият смисъл са и следващите речникови определения.³ От тях става ясно, че последиците от уроките и почудите са еднакви, от което често двете наименования се разбират едностранно.

При изследване на дадено явление трябва гетайлно да се разгледат двата му основни полюса. Това е необходимо, защото същността му се крие в характера и взаимоотношенията на основните структурни елементи.

Според народните представи урочасването е резултат от взаимодействие между носителя на урочасващата сила и обекта търпящ върху себе си лошия поглед. В този процес двете страни не участвуват равностойно. Урочасващият е агресивният, активен елемент, а урочасания е пасивният потърпевш. Резултатът от това има отрицателен ефект върху обекта.

За да стигнем до същността на урочасването е необходимо да се определят характеристиките на двата персонажа. Необходимо е и диагностициране във възможно най-широкия диапазон. За логичната последователност на изложението е нужно в началото да се изгради народната представа за обекта, който търпи върху себе си лошия поглед.

Народна представа за урочасан

Под въздействието на лошия поглед са изложени различни по характер обекти. Народът вярва, че "всички неща в природата и от трите царства могат да бъдат урочасани".⁴ В зависимост от тяхното естество поразените обекти в най-общ аспект се обособяват в три основни групи:

1. Живи същества.
2. Неодушевени предмети.
3. Действия, състояния, начинания и явления.

Групата на живите същества според естеството и вида се подразделя на урочасани хора и урочасани животни. От наличните източници се вижда, че най-податливи на уроки са хората. Затова те се отделят като самостоятелна подгрупа и се разглеждат на първо място.

При въздействието на лошия поглед върху хората се забелязва подчертана възрастова и качествена избирателност. Най-често и лесно хващат уроки малки деца,⁵ млади момичета и момчета,⁶ млади булки и невестички, мъже и жени в разцвета на годините си. Колкото възрастовият показател нараства, случаите на урочасани намаляват. За урочасани стари хора източниците споменават рядко. Трудно е да се постави конкретно определена горна възрастова граница за въздействието на урочасва-

щата сила върху хората. В народните вярвания уроките могат да нагазят човека "от появата му на бял свят до неговата смърт".

Малките деца са поглъждани на всевъзможни заболявания, които в повечето случаи се приемат като резултат от уроки.⁷ "Детето е като яйце, казва народът, от всичко може да се разболее и да умре, дори от лоши очи".⁸ Вярва се, че децата страдат от урочасване много повече, отколкото възрастните.⁹ От тук е и по-големият брой предпазни средства и народни практики, предназначени да запазят малките деца от урочасване.

В рамките на детската възраст най-уязвими от свръхестественото злобно въздействие са току-що родените, пеленачетата и децата от една до тригодишна възраст. Влизащите в тези граници са абсолютно податливи на уроки. В тези случаи народната вяра е категорична: "Сичките малки деца са убави и милички. Дете грозно нема, затуй докато са мънички винаги ги гонят уроките".¹⁰ Появата на първия зъб, пропълзяването, правенето на първата крачка, проговарянето, всяко първо нещо, доброто здраве, добрия вид, красотата, всяко хубаво нещо у детето, могат да привлекат върху него лошите погледи.

При деца над три-четири годишна възраст злобното въздействие на уроките проявява известна избирателност, насочена към обекти с положителна качествена характеристика.

Наред с младостта, на урочасване е подложена и красотата. Носителите на това качество са изложени на най-интензивното въздействие. Народно-

то вярване определя хубостта като "най-примамлива за уроките" и я поставя на първо място сред другите качества, привличащи вредоносния поглед.

От анализа на всички обекти, които търпят върху себе си въздействието на злите очи, привличащите качества хубост и красота са най-многобройни. Почти няма случай, определен от народа като урочасан, в който пог една или друга форма да не фигурират красотата и хубостта.

- Хубаво дете, млада и хубава мома, млад и хубав ерген,¹¹ млада и хубава булка или невеста са често спождани от уроки. Не случайно народната поговорка казва: "Много хубост не е на добро". Съчетанието младост - хубост е събирателен център на околните погледи, особено за лошите очи. В гревно-източната мъдрост на "Хиляда и една нощ" четем:

**Ах, този странен момък с къдрави коси
ту мрачна горест буди, ту радост
безгранична, чудесна двойна бенка
лицето му краси и погледите
людски към себе си привлича.¹²**

В българските народни песни урочасан млад и красив момък е често срещана тема.¹³

**... Негко от конче си слезна,
та се на хоро хвана,
до две моми две близнета.
Дорде хорото изкара,
всички си глава извиват,**

и си един другиму гумат:

- От къде туй момче младо,
хем младо и хем хубаво,
кат слънце го не видяло,
Кехая ходи из село,
из село ходи и вика:

- Кое е туй чего незнайно,
незнайно, толкоз хубаво!
Чула и леля му и каза:
Туй ни и никуй други,
това ша да е наш Негко!
Кат е на мегдана отишла,
отишла и що да вуги:
кончето му са пукнало,
а Негко пага, умира ...¹⁴

Хубавата мома винаги е в центъра на завистливите погледи, които я урочасват.

**... и отвори врата и пенджери
що да видиш, море, що да чуеш:
Светна мома, като ясно слънце.
Редици ю от злато племени,
Витици ю от сребро виени,
Хвана мома уроки проклети,
Де застави и там е умрела ...¹⁵**

Заедно с личните качества младост и хубост обект на лошия поглед е и облеклото /премяната/. Тези три елемента обикновено се отнасят за едно лице. В някои от вариантите на народния песенен цикъл "Урочасан момък" към тях е прибавен допъл-

УРОЧАСВАНЕТО

нително привличащ елемент - момковият кон, също млад, хубав, силен, обкичен с прекрасна амуниция.

Имало нявга, имало,
егин ергенин на мама,
най-хубав и най-пременен...
Негко се хубаво примени:
обу си демий гайтанлий,
опаса си пояс го гърди,
облече елече сукнено,
нахлупи калпак ги уши
на калпака китка треперушка
и се на конче преметна ...
Заигра Негко, затропа,
годе оро заобиколи,
сички се ора слисаха,
жени се по две сбирали,
една на друга гумали:
- Блазе на тази майчица,
гето е тоз ерген родила,
родила и отглегала,
но по-блазе на таз мома,
гето тоз ерген ще земе.
Триж Негко хоро обиколи
и падна Негка на земя,
Негко се с гуша раздели ...¹⁶

Друг вариант на песента от с. Голяма Желязна, Троянско в детайлни подробности представя гиз-гавата носия и напестия вид на хубав момък, който на хорото е урочасан и умира:

УРОЧАСВАНЕТО

... а майка му го не пуца
какъвто годе га иге,
майка му греи търсеше
гаде му риза памучна,
гаде му мурги потуре,
гаде му беле чоране,
обу му черни обуца,
гаде му сиях сребърен,
гаде му пояс копринен,
гаде му синьо либаге,
и на синьото зелено,
и на зеленото му гаде,
алено ново либаге,
а наг аленото му гаде,
и нова греха чепкенска.
Даде му калпак самурен,
го калпак регов кривици,
по чело нарег къдрици.
Майка му грехи гаваше,
баща му конче стягаше,
снаха му пита месеше,
сестра му китка китеше.
Негко се качи на конче
баща му пушка подаге,
подаге пушка бойлия ...
Па се на оро улови.
Два пъти скокна загорски,
три пъти викна заголски ...
Моми и булки гълчаха:
- Блага била таз майка
гето туй чего родила.

Негко уроке фанале,
от момините завиги,
от вдовишките погледи.
Доге да стигне леля си
той си от кончето пагнал,
Негко се с гуша раздели ...¹⁷

Представата на народа за личен и хубав ерген е комбинативно цяло от жизнена младост, естествена хубост и гиздава носия. Облеклото като гопълнителен придатък към външната красота силно привлича завистливите погледи. Само то или в съчетание с другите два елемента допринася за концентрацията на лошите погледи върху притежателя. От тук е и предупреждението¹⁸ във всички народни песни свързани с урочасване:

... Каквоту огиш да годиш,
ич гъ ни съ применяш,
чи ни съ лоши орътъ,
орътъ и кумшиити,
твоятъ убус щъ видят,
и щъ тъ Негко завидят
и щъ тъ уруки улувят ...¹⁹

Хубавото облекло на човека привлича урочасващите погледи не само като костюм, в който влизат всички негови елементи, а и като отделна греха или накит. Изворовият материал предлага редица случаи, когато при излизане с определена греха, при това нова и хубава, човек винаги лови уроки и се разболява:" ... Га бях млада булка мъжът ми отиде

по гурбет да работи гюлгерлък в Цариграг. Кам си доге ми донесе армаган една забрадка, ама много убава. Друга кам нея тук немаше. Га се забраждах с нея и излизах из селото сяка жена ми викаше: "Мъри, чи убъвъ зъбрадка!" Докато се приберъ в къщи, мине не мине време, ток мъ заболи глъватъ и ми стане шантаво. Тогаз баба ми казваше, че са мъ урочасали за новата и убавъ забрадка. Излизалъ съм с нея петшест пъти и винаги съ мъ фащали урукити с нея. Излезна ли без забрадката - нищо ми нема. Оттогаз съм я скрила в раклата и не съм я слагала. И оттогаз уроки не са ма газили".²⁰

Уроки хващат и при първо обличане на всяка нова греха.

Хубавото облекло привлича върху себе си урочасващите погледи, но не търпи непосредствено зловерното им въздействие. При всички случаи поражението е върху притежателя.

Отделните елементи от общата красота на човека, взети поотделно, също привличат лошите очи. Дългососата мома, вярва че ще я урочасат ако някой продължително гледа косата и.²¹ Дългата и дебела моминска плитка, бялото лице, витите вежди, хубавите очи, тънката снага, стройното тяло, кръшната походка, моминската свенливост и реди други качества правят младите момичета и невестите податливи на уроки. Същото довеждат и аналогичните мъжки качества.

Урочасаните хора се разделят на две групи. Едните са трудно податливи, а другите хващат уроки лесно и често. Склонността на последните към често урочасване се обяснява с народната гуа-

листочна представа за борбата между доброто и злото. Тези хора имат слаба ангел.²² "Ако на човека му е слаб ангела, лесно го ловят уроките и го гонят злите сили".²³

Различната податливост към урочасване народът обяснява още със звездата на човека.²⁴ "Слабозвездите" хора, особено слабозвездите деца²⁵ лесно урочасват. Същата аналогия се прави и за хората със слава кръв.²⁶

Наред с хората урочасват и животните.²⁷ И при тях качествена избирателност е най-важна. Обект на уроките са новородените и малките. Народът вярва, че те при всички случаи урочасват, затова докато са съвсем малки, не ги пускат навън да не ги гледат хората. "Навремето ни се роди едно много хубаво агънце. Таквот до сега не ни се беше раждало. Един ден го изкарах с другите овце да пасе. На ливадата беше една комшийка и като видя агнето, зацъка с език и каза: "Мариши, чи убаву агни имъш!" Мина кво са мина, унуй ти ми агънци, пагна, айтъй без нищу, какту си беши губре. Пагна, пририта и умре. Уручасъ гу тъс жина, за едному чуду гу уручаса и умури. За игнътъ убус гу уручасъ и замри".²⁸

Информативният материал предлага много случаи на урочасани малки и хубави кончета, теленца, козички, магаренца, малачета, пилета, пуйчета, патета и други малки домашни животни. Но от всички тях най-лесно хващат малките прасенца, малачетата и пуйчетата.²⁹

Наравно с малките урочасват и животните в разцвета на силите си. Сред тях най-уязвими са

яките, здравите, работните, хубавите и личните.³⁰ "Навремето някой дяго Станьо от с. Станчев хан, Тревненско, имал най-хубавите, здрави и яки коне в селото. Веднъж тръгнал на пазар в Трявна. Около него се насъбрал много народ да гледа конете. Някакъв човек с много остри очи ги харесал и искал да ги купи. Стопанинът отказал, защото не ги продавал. Човекът ги погледнал още малко и си заминал. След десетина минути единия от конете започнал да трепери, да се гърпа, пагнал до земята и от устата му започнала да излиза пяна. Всички наоколо казали, че конят е урочасан от "силни очи".³¹

Много примери подчертават предпочитанието на уроките към работния селскостопански добитък. "Един тревненски колибарин впрегнал воловете си да ходи на пазар. Някъде по средата на пътя го срещнала непозната жена с много остри очи като на змия. Те били много зелени, сякаш пронизвали и на погледа и никои не можел да устои. Жената позагледала воловете и отминала. Когато повървял стопина-свеста метра, по-хубавият вол вземал да трепери, пагнал на земята, приритал и умрял. Жената го урочасала".³²

Освен единични екземпляри под въздействието на лошия поглед попадат и цели животински стага. Народът вярва, че най-лесно хващат уроки овчите, козите и биволските. При стагата, както при хората и отделните животни съществува избирателност и предпочитание към хубавото, угоеното, здравото, плодовитото.

Прави впечатление, че случаите на урочасани животни и стага се отнасят само тези от домашен

тип. Източниците и информативният материал никъде не споменават за поразени диви животни.

Заедно с живите същества могат да бъдат урочасвани и неодоушевени предмети. Ниви, градини, лозя, плодни гръвчета, пчелини, къщи, строежи, покъщнина, инвентар и др.³³ попадат под въздействието на лошия поглед. Селянинът вярва, че добрата нива, ако изведнъж "нещо почне да не върви", някой я е урочасал:"... Една година нивята станаха много хубави. Имах една нива, пък тя беше от всичките ниви наоколо най-хубава. Открояваше се в целия кър. Кой от дет мине, все нея гледа. Комшията ми често се заяпваше, поцъква с език и ще рече: "Бре, бре, квой туй чудо бе!" Един кър, пък твоята нива най-хубава!" Мине не мине, пак започва: "Брей, чудо нива". По едно време на нивата нещо и стана ... взе да крема, да вехне, да жълтеи, сви се и накрая нищо не излезе от нея. То от много хубост взеха, че я урочасаха, ама за туй най-много е виновен комшията.³⁴

Въздействието върху неодоушевените предмети не се простира произволно и безразборно върху целия неодоушевен свят. Те в различна степен са свързани с живота и дейността на хората. Това са обикновено неща, потребни на човека, необходими за всекидневния му живот.

Народът вярва, че различните човешки действия, състояния, начинания и явления могат да бъдат урочасани. В момент на важни състояния - бременност, раждане, сватба, голямо щастие и радост, в обредна ситуация - човек е най-податлив на зловредно въздействие. В периода на бременност

жената често боледува и е неразположена. Тези състояния се приемат от народа като резултат от намеса на свръхестествени сили и уроки. През четиридесетдневния период след раждане, всяко влошаване на здравето на родилката и детето се преписва на същите вредители.

Актът на непосредственото освобождаване от плода е най-уязвим от уроки. Поради тази причина раждането /при хора и животни/ е строго табуирано. Не се позволява присъствие на излишни и особено на чужди хора. Освен това родилният период е обезпечен с най-многобройните и най-силните предпазни средства против уроки.³⁵

Лошите очи въздействуват силно на младоженците по време на сватбения церемониал. Особена предпочитаност проявяват към булката. Всички погледи и цялото внимание по време на сватбата са отправени предимно към нея, затова вероятността да бъде урочасана е много по-голяма, отколкото за младоженеца и останалите участници. Това потвърждава и присъствието в сватбените обичаи на редица предпазни средства и действия против уроки³⁶, които защитават младоженците и сватбените персонажи. Последните също попадат под зловредното въздействие на лошия поглед, но в различна степен в зависимост от мястото и ролята им в обредността. Цялата сватба също може да бъде урочасана.

Благополучието, имотността, богатството, късметът и всички други желателни състояния са обект на завист и податливи на уроки. Ако в даден момент те претърпят отрицателни изменения,

народът приема, че това става от урочасващите погледи. Вярванията на много народи и почти всички наши народописни материали предлагат изобилие от примери: "... Това обаче им се завиди и те започнаха да ми завиджат за богатството и много-то стоки, които бях натрупал, и те жадно поглъщаха с очи всичко мое."³⁷

Това състояние много точно долавя Елин Пелин: "Неговото лакомо око гледаше със завист всеки похубав имот. И братовите му ниви, които лежаха редом с неговите, му се виждаха по-хубави и по-големи и някакъв зъл червей току шаваше в сърцето му и го караше да ръмжи и да стиска зъби".³⁸

Всяко положително качествено изменение в плодородието, определено от народа като "добър бекет, хубав бекет, наспорил господ тази година, дал господ добра стока, тежък имот" е застрашено от р а з в а л а, предизвикана от лошия поглед на недоброжелател. До прибирането на реколтата селянинът живее в непрекъснат страх от урочасване на труда му. Народният израз "Докато не влезе в хамбара, все едно че нямаш нищо!" съвсем точно илюстрира състоянието на неизвестност и опасността от зловредие.

Прибраната реколта продължава да бъде под угрозата на урочасващата сила. Пълният хамбар винаги е застрашен. Затова чужд човек не трябва да влиза вътре, да не би лошият му поглед да поразии стоката.

Народът вярва, че всички човешки действия и начинания могат да урочасат: "...може да урочете работата на човека, тъчете някое платно много

красиво, ковете някой железен съд, правите бъчва, точило, шиеете греха и пр. и работата върви лесно и добре; гоиде някой да ви посети, погледне работата и я урочаса. След туй работените неща се развалят, работата не върви".

Зловредното въздействие върху работата може да се възприеме едновременно и поотделно. От една страна, урочасва конкретно действието, когато се върши изкусно, сърчно, с умение, с леснина, майсторски, а от друга, продукът на труда, ако е красив, съвършен, неповторим и "хваща око". Под урочасана работа народът разбира и двата случая, разгледани поотделно или съчетани едновременно.

Различните човешки начинания, особено свързаните с път и пътуване, в началния си етап са силно зависими от лошия поглед. Тръгването на гурбет, на оран, на жетва, на пазар или въобще всяко тръгване определя благополучия или неблагополучен край на замисленото в зависимост от първата среща. Винаги при лоша среща³⁹ начинанието не се осъществява както трябва, проваля се или не върви. В този случай народното определение е, че започнатото е видяно от лош поглед и е урочасано.

Без да изчерпваме многобройните случаи, направеният преглед на информативния материал, определящ представата на народа за урочасания, можем да направим следните изводи:

- Обекти поглочени на урочасване могат да бъдат разнообразни елементи от видимия свят и човешкото битие: живи същества, неодушевени предмети, различни човешки състояния, действия, начинания и явления.

- От всички потърпевши обекти хората страдат най-често от уроки. Зловредното въздействие пряко и косвено винаги е насочено към човека. Пряко, като непосредствено поражение над него и косвено в случаите, когато са урочасани останалите обекти - негова собственост или свързани с него. Следователно, сферата на вредоносното влияние обхваща социално усвоеното пространство.

- Въпреки широкия обхват поразените от урочасващата сила се определят от ясно изразена качествена избирателност. Под въздействието на лошия поглед попадат само обекти притежаващи положителна качествена характеристика, която включва целия спектър на възходящо степенувани положителни качествени дадености.

- Податливостта към урочасване се определя от степента на положителната качествена характеристика. При по-висок качествен показател податливостта е по-голяма и обратно, по-ниската качествена степен предполага по-малка податливост.

Диагностика на урочасването

Положителната качествена характеристика на урочасания определя характера на обекта, към който е насочена урочасващата сила. Резултатът от нейното въздействие е важен елемент в общата структура на явлението. Диагностиката му включва широк кръг от симптоми, които според характера и точността могат да се разделят на две групи.

Първата обединява признаците, които определят състоянието в най-обща форма: похваляване на хубост⁴⁰, събаря долу кон и езгач⁴¹, съсипване гецата и свиления червей⁴², начевам га слабяят и най-силните по тяло⁴³, всичката им пълнота изведнъж започва да гасне⁴⁴, опропастява имот, докарва работата на развала, топи човека, човек се спърнутава, започва да съхне⁴⁵, гетето клепва⁴⁶, яде го, пие го, суши го, мъчи го, ломи го, кърши го, гори го, изгаря го, унищожава нива, стаго, ливага, гора, разваля хубава къща⁴⁷. Лошият поглед може да въздейства губелно върху здраве, хубост, мъжество, богатство, благополучие⁴⁸, да развали сватба, да попречи на жена да зачене⁴⁹, да прекъсне бременност, да затрудни раждане при хората и животните, да развали всичко хубаво. За хората с лош поглед се вярва, че могат с едно поглеждане да съборят и запалят снопите на нивата, купите сено по ливагите, да пресушат млякото на кравата или да нанесат мор по хора и гобитък.⁵⁰

За много силен урочасващ поглед "... така разправя се за един такъв човек, който имал необикновено голяма сила да урочасва, че веднъж като погледнал със зло око върху хомота на запрегнати биволи, хомотът мигновено се строшил на две. Същият казал: "Ако искам, мога моментално да умъртва и биволите, но съжалявам стопанина им".⁵¹

Някои християнски молитви с езическа заклинателна основа, посочват пораженията на уроките

върху хората и всичко свързано с тях. Например в "Молитва о недугах, уроках и урочицах" от разговора между бог и урок става ясно, че са тръгнали да вредят" ... гредимо вампир управъ на гети, отръгнати мужа с коня, свръъчи ратора от волов, орамити ниву, исушити винограг и вино оцети и ловцам сети забезати да не ловят".⁵²

Втората група обединява симптоми с по-конкретно естество. Те определят предимно болестотворния характер на въздействието и се отнасят изключително за хора и животни.

Най-често срещаният признак за урочасано е г л а в о б о л и е т о. Всички източници категорично го определят като сигурен белег за прихващане на уроки.⁵³ Вариантите на главоболието в резултат на урочасване са познати сред народа като: "зашаматяване, шантава глава, шантаво ми е на главата, нещо ми е шантаво, размътена глава, размътено ми е, глава ма върти, въртоглавие, върти ми се главата, вие ми се свят, света ми се върти, омаяна глава, замаяна глава, омайно ми е на главата, замаяна глава, главата ми се цепи, цепи ми главата, стиска ми слепите очи, сяца ма в слепите очи, изгаря ми главата"

Главоболието локализира едно от местата на поражение. В баулен текст за уроки от Старозагорско,⁵⁴ който в първата си част описва пътя на заболяването четем:

...Утигуха у /името/
пу срединощи, пу пулунощи,

удариха го в главата,
главата му разцепиха ...

Заедно с мястото, текстът определя и характера на болката - "главата боли, сякаш е разцепена". За тази болка има конкретен народен израз - "Боли ма, че ми цепи главата!"

В друга заклинателна формула от Харманлийско,⁵⁵ конкретно е фиксирана взаимовръзката между силата на злите очи и мястото на поражението:

...догледали /името/
ударили го със силни очи,
заболяло го люто глава...

Навсякъде се знае, че "уроците бият първо в главата". Това потвърждават заклинателните формули описващи разболяването. Същите текстове, заклеващи болестта да излезе определят пътя като започват от главата: "...излезни урок от глава, излезни урок из рамена ... и т.н." Някои от текстовете детайлизират излизането, като посочват всички части и органи на човешката глава: "...излезни от коса, излезни от чело ... от уши, от очи, от нос, от уста, от зъби, от брада, ..." ⁵⁶, а останалите части от тялото само се маркират.

Освен общото главоболие, всеки заболял орган на главата се приема като резултат от урочасване. От тях очните заболявания винаги се тълкуват като конкретен признак за това. Зачервяване и сълзене⁵⁷, постоянно смъгене, гложгене и лютене, размътено и замрежено гледане народът приписва

на урочасване от лош поглед. Това се отнася предимно за децата. "...Ако е дете, яска го в слепите очи, от очите му сълзи текат, и веждите му се засукват. От там се познава, че е урочасано детето."⁵⁸ Навсякъде, ако очите гурулясват, "зашиват" се или ако се засукват веждите се приема за сигурен знак че има уроку.

Урочасващата сила простира въздействието си върху всички части от човешкото тяло ориентирани отгоре надолу. Едновременно с главата уроките поразяват и тялото. Тази последователност показват много баилни текстове, като например от Сливенско:⁵⁹

**...Те викнали, екнали,
угарили я в главата,
угарили я в снагата, лъох боже...**

Телесното поражение се представя в различни варианти от обобщено към конкретизирано разбиране. В заклинателна формула от Врачанско⁶⁰ е показано мъчението на болния:

**Седемдесет и седем вери,
осемдесет и осем вери,
деветдесет и девет вери,
трийсет и три вери.
Па са тръгнале,
па го ръгнале с мажграци гараци,
та са го в горе полумили,
па са го в тръне покръстиле...
Та а на гараци натъкнаа,**

**та а костите раскопчаа,
та и сърцето покъсаа...**

**...ми стъпила на вълчави зъби,
на вълчави зъби, на змийски кости...⁶¹**

**...та се набола на змийски кости,
и на орлови нокти...⁶²**

В народните представи урочасването се конкретизира с вътрешни болки свързани много често със сърцето. Това потвърждават и многото заклинателни формули използвани при баене от уроку:

**...Пошло ми е малко дете,
ус пруке, нис пруке.
Срешнала го сръчовадица,
и му е кръф изпила,
и му сърце превадила...⁶³**

**...Сърцето му натъкнаха
на тръни, на гложи,
на зимински кокали...⁶⁴**

Посочените примери сравняват болката с убождане на трън, с глогов трън, със змийски кости, с вълчи зъби и орлови нокти. В българските вярвания убоженото от тях е много болезнено и довежда до смърт.

Почти всички изменения в общото физиологично и психично състояние, особено при среща или посещение на чужд човек се приписва на уроките. Общата отпадналост⁶⁵, нестабилност в краката⁶⁶, неразположение, липса на апетит⁶⁷, заляняване, слабееене, изсъхване, температура, треска, припадъци, внезапен или неспирен плач при децата, неспокойно и напрегнато състояние, възбудимост, нервност и много други състояния според народа се дължат на урочасване от лоши очи. Същото се отнася и за животните "когато животното пъшка, поти се, изглежда неспокойно, не яде и се разболее, това значи че е урочасано".⁶⁸

Сред общият контекст на признаците, почти всички конкретно диагностирани болести могат да бъдат причинени от уроки. Появата на заушка, жълтеница, истерия, епилепсия, "сурма", "добра-та", "медената", "червенка", зъбобол и всичките "седемдесет и седем и половина" болести в някои случаи народът възприема като резултат от въздействието на доброжелател. Или както обобщава В. Чолаков, че "...ако после когато си отиде гостът някой от домашните заболее нещо, сичките казват той е урочасан".⁶⁹ Това се отнася предимно за малките деца и по-младите. Подобна констатация прави и свещеник П. Любенов. В сборника си "Баба Ега..."⁷⁰ пише: "...Всякога, когато жените виждат, че малкото дете е неразположено и болно, казват, че някой го е урочасал, т.е. уроци хванало".

Големите болестотворни възможности на уроките потвърждават и много баилни текстове, които определят поразените органи. В разширена зак-

линателна формула от Ломско⁷¹ последователно са изброени всички органи на човешкото тяло, където засяга болестта: "...така да се разнесат уроките /на името/, да излезнат из глава, из сърце, из плешки, из мишки, из крака, из пети, из уши, из очи, из уста, из нос, из кокале, из пръсте, из нокте, из сека става... и т.н."

От прегледа на симптомите и формите на проява на урочасващата сила е видно, че тя има широк обхват на поражение, в основата на което стои човека. Независимо, че освен хората, на урочасване са подложени много други обекти, те в различна степен са във връзка с човека и обкръжаващия го бит. Според характера на обекта, към който е насочено въздействието, урочасването може да се разглежда в две насоки:

1/ Пряко, конкретно урочасване на човека. Тогава зловредното въздействие е насочено непосредствено върху неговото физическо естество.

2/ Косвено урочасване, когато обекта на зловредната сила е човешкото битово обкръжение. В този случай то пряко поема уроките, но отрицателния ефект косвено засяга човека. Например, ако домашно животно е урочасано, то се разболява или умира. Така прекият потърпевш е животното. Но като собственост на човека, зловредното се простира и върху стопанина. Общият преглед показва, че урочасващата сила простира влиянието си само в сферата на социалното пространство.

Характерът на поразения обект определя формата, в която се проявяват уроките. При живите организми ефектът е болест и смърт, т.е.

биологично и психично нарушение, а при останалите обекти, въздействието, проявено в широка гама от отрицателни разновидности може да бъде определено най-общо като **р а з в а л а**.

Широкият и разностранен обхват на поражението чрез урочасване извежда същото от рамките на разбирането му само като болестотворно. Простиращо се върху цялата сфера на социалното пространство то е всеобхватно **з л о в р е д н о** въздействие въобще, насочено върху обект с положителна качествена характеристика, осъществено от друг човек или някаква свържестествена субстанция, която има способност да урочасва.

Урочасващият като зловреден магьосник

Притежателят на зловредна, свържестествена способност е основния елемент в процеса на урочасването. Изграждането на точния му образ е сложен въпрос, тъй като народната представа за него е разностранна, разширена, а в някои случаи и противоречива.

В различните краища на страната урочасващият е познат като **урок, урочица, лош човек, зъл човек, човек с лош поглед, човек с лошо око, завистник, завистчия, завистлия, белязан човек, човек с омайно око, омайник, урог, магьосник**. Различните наименования съдържат

еднакво значение - човек, притежаващ урочасващи способности, който се възползва от тях и още, лице, което заедно с други отрицателни способности може и да урочасва.

Българският информативен материал определя очите като изходна точка на урочасващата сила. Затова не случайно народната поговорка казва: "Да би можал с очи би го изпил", "Погледнал го, та го убил", "С очи човека затрива" и други. В народните песни често се говори за лоши хора, които с поглед причиняват зло. В една странджанска песен се пее:

...Маръина майка
върла гушманка,
в ръка гържи
кутка босилек.
Когут погледна
от конет панна,...⁷²

За да се определи представата за урочасващия, на първо място е нужно да се уточни вида на урочасващите очи. Най-общо народът ги определя като "лошо око", "лош поглед". То се среща във всички български източници. Лошото око е обобщено наименование на око излъчващо вредоносна сила. Притежателят на такова око е наричан от народа **лош човек**. Народът вярва, че лошо око имат копеле⁷³, белязан човек⁷⁴, мъртворогено, а след това оживяло дете⁷⁵, повтаран⁷⁶, повратениче⁷⁷, малко дете, което до четирисесетте гена е приспивало без майка си⁷⁸, съботник⁷⁹, стара бабичка⁸⁰, вдовица⁸¹, митологични същества и свържестествени си-

ли⁸², цигани, турци, друговерци⁸³, магьосници⁸⁴, негъгави, стари моми и ергени, чужди хора от друго място, някои животински видове. В отделни варианти лошото око се среща като завистливо⁸⁵ и сухо⁸⁶.

Лошото око няма точно определен цвят показател. Колорната му характеристика варира в широка гама от светъл до тъмен цвят. В общия спектър преобладаваща е светлата тоналност.

**...Сиви очи мелезани,
черни очи мелезани...**⁸⁷

**...Поаресалу сай млеаку
нис руси очи, нис черни очи...**⁸⁸

**...Пръснали са тия очи,
бели ли са, сиви ли са,
сиви ли са, черни ли са...**⁸⁹

Черният /тъмният/ цвят на очите като урочасващоопределящ се среща по-ограничено, докато светлата тоналност в различни варианти е конкретен белег за разпознаване на урочасващия. Силно урочасващи са сините⁹⁰, сивите⁹¹, чакърестите /шарени, пъстри, на точки, на петънца/⁹², зелените⁹³, жълтите⁹⁴, с две пуполи⁹⁵ очи.

Към светлата определеност на урочасващият поглед са и змийските очи - змийски поглед, зъмско око, зъмски поглед, поглед на зъм, гледа като змия. Народът смята тези очи за изключително

лоши и много силни. Погледът им е с т ъ к л е н, и з ъ к л е н, о с т ъ р, в п и в а ш, и з п и в а ш, с т р а ш е н. На него никои не може да устои. Урочасването на човек със змийски очи или от змия довежда до много тежки поражения, често завършващо със смърт.

Лошото око е равнозначно на о г н е н о т о⁹⁶. То "излъчва вредоносен огън, който причинява болест и зло, гори го като огън, хвърля го в огън, изгаря го". Болестотворните му способности предизвикват "пламеница" и "огненица"⁹⁷, болести, за които се вярва, че са предизвикани от уроки.

В други варианти урочасващото око е о м а й н о. То определя предизвиканите от уроки състояния на "омайване"⁹⁸ - зашеметяване, замаяна, размътена глава⁹⁹. Познато е още като с у х о и м ъ т н о¹⁰⁰. Народът възприема сухотата като белег на завистта /изсушила му погледа/, а мътния цвят на злата умисъл /размътила му погледа/.

Прегледът на вредоносните очи показва, че те са съществен отличителен белег от цялостния образ на урочасващия. Обикновено по тях народът открива носителите на вредоносни сили. И не случайно в народната поговорка се казва, че "Лошият човек по очите се познава".

Други белези за разпознаване на урочасващите хора са групирани в представата за б е л я з а н ч о в е к¹⁰¹ /белязан от бога човек, човек с божи знак, божи човек, забележин човек, нишанлия/. За белязания човек Йордан Йовков казва: "Сакамо пък зло. Белязал го господ, от белязан човек да бягаш".¹⁰²

Белезите, които определят представата за бе-

лязания според естеството си се делят на б о ж и з н а к и к у с у р. Човекът с божи знак има на челото или на друго място по тялото, кръстче, петно, точка или друг "нишан". В народните вярвания тези знаци имат противоречиво тълкуване. Съществува мнение, че те са знак за добри и щастливи хора, закриляни от бога, избранници на съдбата. Противното разбиране, ги определя като носители на зловредни качества. Божите знаци се отнасят за физически здрави и нормални хора.

Втората група белези включва различни видими физически или психически недъзи /кусури/. Делят се на две подгрупи. К р и в и т е у р о ц и са сакасти и уродливи хора, които относно симетрията са в противовест на представата за нормално физическо състояние - и з к р и в е н, к р и в, т е р с е н е човек¹⁰³.

Втората подгрупа на белязаните хора се определя от наименованието ч у д е н ч о в е к¹⁰⁴. Той се отличава с нещо необичайно или неестествено за общата маса от хора. Това се отнася предимно за циганите и за хората с тъмна пигментация на кожата. Те се възприемат като "чужди" и съответно притежаващи урочасваща сила. Народът приписва на циганите редица отрицателни черти - склонност към убийство, пиянство, лъжливост, кражба, магьосничество, лошотия. Съчетаването на чужден и лош характер ги поставя като цяло сред хората с урочасващи способности и то с подчертано изразена сила. В изворовия материал урочасващите от тази подгрупа са познати като ч е р - ч у д е н ч о в е к¹⁰⁵.

Урочасващи способности притежават хора с ляво определение - левичари, леваци. Болестното състояние причинено от тях е познато като л е в и у р о к и¹⁰⁶. Зловредната им заложба се определя от позицията дясно-ляво, където втората страна има отрицателна семантична натовареност, приема на като лоша и свързана със смъртта¹⁰⁷.

Народната представа за белязан човек е винаги отрицателна. Според нея "...Бог бележи лошите хора с божи знак, за да се пазят добрите от тях"¹⁰⁸.

Освен по видими белези /око, физически, психически недъг/ народът приема за урочасващи и някои хора, за които се знае, че имат отрицателни черти в характера си: завист, злоба, лошотия, лоша среща. При тази категория хора отрицателните заложби се възприемат като гаденост, без външен видим израз. Те се знаят в селището и всеки се пази от тях.

Източниците определят завистливите хора като урочасващи. Обобщената представа за урочасващия завистник се определя от външния му вид. Той се разпознава по лицето. Очите му са сухи и мътни, бузите хлътнали, веждите увиснали, лицето е повехнало, жълтеникаво и бледо.¹⁰⁹

Завистливите в народните вярвания не са едностранни. Според характера и естеството на възбудителя те се разделят на:

1/ Общозавистливи - това са хора с естествено гадена завист. Те завиждат на всички и за всичко и могат да урочасват всякога и всичко.

2/ Конкретно завистливи - когато завистта е породена от конкретно определен случай. В тази

група се причисляват лицата лишени от нещо, за което имат силно желание, но са в невъзможност да го получат. Тук народът поставя бездетните /яловите/, старите моми /стар ерген/, вдовиците, /вдовеи/.

Народът вярва, че митическите същества¹¹⁰ гемоничните персонажи - различни демони, духове, гушите на умрелите и други свръхестествени сили, в някои случаи от завист и омраза към смъртните¹¹¹ могат да урочасат всекиго. От тази група злотворни агенти най-често срещаните са с а м о г и в с к и т е у р о к и. Те поразяват предимно млади момци овчари и млади моми: Този сюжет е основен в много повествователни текстове на баилни формули за уроки:

Проводили Стояна
на самогивско ливаге
сиво стаго да пасе.
Той засвирил с меген кавал.
Събрали се самогиви,
направили хоро самогивско,
погледнали Стояна
ударили го със сини очи,
заболяло го люто глава...¹¹²

Понякога народът смесва представите за самогивски уроки и самогивската болест причинена от нагазване на самогивско сборище, но в повечето случаи прави разлика между двете болестни състояния.

Навсякъде е познато вярването, че уроки могат

да гойдат и от човек, който не притежава зловредни способности.¹¹³ Ако някой добронамерен или близък човек без всякаква умисъл се радва, учудва или възхищава на някого или на нещо, вероятността то да бъде урочасано е много голяма. В такива случаи народът казва, че са го хванали п о ч у г и т е.

Зловредното въздействие, което урочасващият упражнява върху положителни качествени обекти, определя урочасването като производно в сферата на вредоносната магия. Притежателите на такива способности се възприемат от народа като злотворни магьосници с различна въздействена сила. Според L. Mair¹¹⁴ те са "персонализация на злото", т.е. "действията на магьосниците се явяват като антитеза на хубавото".

В народните вярвания на лицата, които се знаят, че са магьосници се преписва безспорна способност да урочасват. Народът обяснява това като резултат от вродената им лошотия и склонността към нечовешка жестокост.¹¹⁵

Кръгът на урочасващите е много широк. В него влизат различни персонажи, някои от които реално не се възприемат и не са познати като магьосници. Независимо от това, те се разбират от народа като лица, притежаващи в различна степен свръхестествена магьосническа даденост. Следователно у р о ч а с в а щ и я т е м а г ъ о с н и к и като персонаж той трябва да се разглежда като такъв.

Магьосническата характеристика на урочасващия изгражда двоен структурен образ. От една

страна той е човек, личност, член на социалния колектив. Погледнат от този ъгъл той принадлежи на социума със съответния социален образ. От друга страна, той притежава магьоснически способности и има свръхестествено измерение, което изгражда митологичния му образ. Дихотомията на персонажа го прави динамичен елемент, който оперира едновременно в двата свята. Присъствието на урочасващия в двете сфери на бинарната опозиция на света определя специфичното му място в пространствената локализация. Като член на социалния колектив той не принадлежи само и напълно на социума, а стои в него и извън него. По същия начин присъствието му в другия свят не го прави принадлежащ само на тази сфера. Следователно, медиативните функции на урочасващия, пространствено го локализиращ като принадлежащ постоянно на границата между двата бинарни полуса. Това му дава възможност едновременно да принадлежи и в същото време да стои извън двете сфери на миросгледните пространства. Върху тази основа, разгърната на различни нива се изгражда двойния образ на урочасващия.

За да анализираме социалната и митологичната характеристики на урочасващия, успоредно с българския материал ще привлечем информация от други култури на ниво ранен стадий на развитие.

Социалната характеристика на урочасващия съгържа признаци, които определят неговия магьоснически потенциал. Сред тях на първо място е представата за чужд, застъпена в различни варианти. Вярата във вредоносното влияние на

чуждия човек има архаични корени засвидетелствувани в първобитнообщинния стадий на развитие. Според становището на С.А.Токарев "...социалната основа на вредоносното влияние са междуплеменните различия и обособените условия на живот на затворените в себе си първобитни групи хора".¹¹⁶

В процеса на изграждане на първобитното самосъзнание човекът се определя в рамките на колектива като цяло и се противопоставя като колектив на друг колектив. Самоопределението на членовете на този колектив като н и е се противопоставя на другия колектив, които са т е. Освен това, вторият колектив се възприема от първия като нещо напълно чуждо и враждебно. Собственият колектив в собствените си очи винаги е само добър, докато чуждият при всички случаи е зло и опасно нещо. Оттук е вярването, че всеки чужд човек непринизлежащ към племето или рода е магьосник и носител на вредоносно влияние. По този повод Дж.Фрейзър¹¹⁷ отбелязва, че "...измежду всички опасности дивакът най-много се страхува от тъмното изкуство на магьосниците и вещиците и той подготвя всички чужденци, че се занимават с подобна дейност. При това положение елементарната му предпазливост повелява да се пази от зловредното влияние, упражнявано волно или неволно от тях".

Някои африкански племена вярват, че цели чужди родови групи се състоят само от магьосници, а най-силните живеят в други села.¹¹⁸ Папуасите също са уверени, че вредоносните магьосници живеят само в други селища и племена и никога не препис-

вам лоша магия и злотворство на хора от своето село.¹¹⁹ В някои индийски вярвания злите магьосници винаги трябва да се търсят в други села, разположени зад планините,¹²⁰ а бразилските бактари считат, че те живеят само в други села.¹²¹ Според J. Вухтон, "...у мандарите и някои други африкански племена все още е жив страха от вредоносната магия и влияние на хора от далечни и чужди места".¹²²

Върху страха от вредоносното влияние на чуждия човек са изградени специалните обреди изпълнявани при среща, посрещане, приемане и преминаване. Дж. Фрейзър съобщава, "...че много вероятно е мотивът за някои церемонии, изпълнявани при посрещането на чужденци, чието предназначение не е открито заявено, е не желанието да им се окаже чест, а по-скоро същия страх".¹²³ Когато в племето или селището пристигат чужди хора, или се налага да преминат през племенните земи, или по някакъв друг повод се налага да влезят в контакт с местното население, първо ги поемат жреците и извършват над тях съответните очистителни обреди. Те са предназначени да премахнат вредната сила на чужденеца и да направят близостта му безопасна. Многобройните очистителни обреди¹²⁴ свързани с чуждите хора, вариативното им многообразие и особено задължителното изпълнение показват степента на вярването във вредоносната сила на чуждия човек.

Същото вярване важи и при навлизане в чужда и непозната територия. Когато дивакът се отдалечава от селото или напусне територията на пле-

менните земи има чувство, че върви по омагьосана земя и предприема мерки да се предпази от магиите и вредното влияние на чуждите обитатели.¹²⁵ Общуването с чужди хора на тяхна територия или при престой на чужда земя също носи опасност при завръщане в колектива. Такъв човек се възприема като носител на вредоносно влияние. За да бъде приет сред своите при завръщане от чуждо и далечно място, той преминава през определени обряди за очистяване.

Разбирането за вредоносната потенция на чуждия изгражда достигналото до наши дни вярване, широко познато у нас, че всеки чужд и непознат човек, другоселец, "ябанджия", от друго място може да урочаса всеки и всичко.

Колективното самосъзнание и противопоставяне изгражда представата за зловредно влияние върху бинарната опозиция добро-зло/ние-те, свой-чужд/. Това разбиране е присъщо на архаичната по простота форма на организация, като необходим и заздравителен елемент на групата единност.

Вътрешното разслоение на общността променя пространствената локализация на вредоносеца. От представител само на несоциалната сфера той преминава в колектива. Като негов член той е с в о й и влиза в общата представа за н и е. Но като носител на зло и свръхестествена потенция той е ч у ж д и си остава принадлежащ към представата за т е от другия свят. На този етап вредоносецът от абсолютно чужд приема измерение на относително чужд. Това дава основание на M. Douglas¹²⁶ да

определи два основни типа магьосничество - обвинение на чужди и обвинение на вътрешни злотворни магьосници.

Еволюирането на вредносеца в рамките на колектива чувствително разширява социалните му измерения. Социалната му характеристика включва черти присъщи на социума и в същото време възприемани като чужди, принадлежащи на другите. От представата за свое като добро, всяка проява на отрицателно поведение в границите на колектива се категоризира като зло и съответния извършител се възприема като носител на зло, следователно опасен и застрашаващ.

В социален аспект проявата на завист е най-типичната черта в характера на урочасващия. Навсякъде тя се приема за основа на вредносноното влициие. Според африканските баквери "...където има завист, там е и магьосничеството",¹²⁷ а според азанге "...в началото идва завистта, а след нея следва магьосничеството".¹²⁸ Състоянието на завист като ситуация за вредносноно влияние е отразено и в библията:

**И още, видях аз всякой труг,
и всяко сполучено дело.
Че за това на човека
му завижда ближния му.
И това е суета и огнетение на гухът,
безумният сгъва ръцете си
и яде плътта си.
/Екклесиаст, гл.4, ст.4,5./**

Според речниковото тълкуване завистта е неприятно чувство при благополучие¹²⁹ или неприятно чувство, което се явява при вида на чуждите успехи или достойнства.¹³⁰ Тя е отношение между хората в процеса на социалното им общуване.¹³¹ Камо чувство поражда стремеж към притежание и в същото време се изправя пред невъзможност за това. Ситуацията стремеж - невъзможност определя присъщата на всяка завист стремеж към унищожение на недостижимото, много точно формулирано от народа, че "щом не е мое, по-добре да не е на никого!". Така завистта е едновременно отрицателно чувство и злонамерено поведение.

Зависимостта завист - зло е представена конкретно в описание на урочасващият завистник: "...неговото единствено утешение се състои в бегството на другите - да види падението на тогози, който е възбудил неговата завист. Завистливите ги считат за по-вредителни и от най-ядовитите зверове. Последните, чрез раната изливат своя яд и охапаното място започва да гние полека-лека, а за завистливите някои мислят, че пренасят вреда само с едно поглеждане, тъй щото от техния завистлив поглед започват да слабеят и най-силните по тяло. Всичката им пълнота изведнъж започва да гасне, като че ли от завистливите очи се излива някакъв опропастителен и вредноносен и изстребителен поток... ненавистниците на доброто непрекъснато се стремят да се възползват от намеренията си".¹³² Тъждеството завист - зло определя народното вярване, че "урочасването иде от завистта", а от там всеки завистлив човек има спо-

собност да урочасва.

В социалното поведение на личността се обединяват останалите черти от общата представа за вредносеца. Всяка проява на индивидуализъм, затвореност в себе си, егоизъм, неуважение и непочитане на останалите, странене от общите задължения, невъздържаност, негостоприемство и други форми на отклонение от стереотипното социално поведение се категоризират като чужди и опасни. За тези хора се вярва, че са носители на вредносна сила и могат да навредят на колектива и на всеки член от него. Тази представа има архаична основа определена от характера на производството при родово-племенното общество. Първобитната форма за съществуването на човека и неговия труд са невъзможни без общото сплотяване. Здравината на вътрешно-груповата връзка и общогруповото единство са важни условия за жизнеспособността на групата и определят съответните социални норми на поведение. Всяко отклонение от тях е заплаха за цялостта на общността, затова нарушителя се приема за причина и извършител на зло.

Някои изменения в социалното състояние на личността, възприемани като различни от общоприетите довеждат до вярването, че техния носител е потенциален или реален притежател на злотворни способности. Такива са вдовството /вдовица, вдовец/, разженването /разоставница, разоставник, останница, оставник, парясница, парясник, разведена, разведен/, закъсняло задомяване /стара мома, стар ерген/.

Признаците, които изграждат социалната ха-

рактеристика на урочасващия се допълват и от физическия образ. Изграден върху основата на българските информативни източници той е идентифициран с представата за магьосниците.¹³³ Отрицателният характер на тяхното физическо и психическо естество ги дистанцира от общата маса на колектива, който при всички случаи се самовъзприема като нормален. В този случай физическата неестественост е една от основните черти определящи урочасващия. От тук е категоричността на народното вярване, че всеки куц, гърбав, сакат, глух, хром, къосе /голобрав, келяв/, чип /чипонос/, гребосък /нисък, гжудже/, много висок, много дебел, много слаб /кльоцав/, грозен, страшен, негносче, черен, жълтеникав могат да урочасват. Илюстрирац пример за сравнителна аналогия в това отношение е вярването в злотворство върху основата на цветоата пигментация на хора от две различни расови култури. Вярването у българите и при други народи с бял цвят на кожата,¹³⁴ че всеки човек с тъмна и черна пигментация може да причини уроки, намира обратното разбиране сред народите с естествена тъмна пигментация. Африканците и поспециално укагуру, по данни на Т.О. Beidelman¹³⁵ приемат всеки човек с пепелявобял или въобще със светъл цвят на кожата за лице, което може да причини зло, да прави магии и да урочасва.

Половото деление на личността внася определена обобщеност в представата за урочасващия. Навсякъде се вярва, че жените причиняват уроки много повече от мъжете. В някои случаи такива способности се преписват на всички жени. Напри-

мер мъжете от нигерийската група нупе вижгат във всяка жена магьосница, враг на мъжа и мъжката власт, които ги заплашват с магиите си и винаги им причиняват зло.¹³⁶

В българските вярвания преобладаващо мнозинство сред магьосниците са жени.¹³⁷ Народът смята, че тяхната урочасваща сила е по-голяма от тази на мъжете, а уроките причинени от жена са по-тежки. Всички лечителки са убедени, че **ж е н с к и т е у р о к и** се лекуват трудно и много често от тях се умира.

Вредоносното женско въздействие е в зависимост от мястото на жената в опозицията добро - зло, където е поставена на страната на злото /ляво/.¹³⁸

Възрастовият показател внася нови черти към общата представа за вредоносната личност. Навсякъде е разпространено вярването, че магьосниците са стари бабички. На тях народът приписва голяма урочасваща сила. В народните песни, където става дума за зловредно въздействие, причинителите са винаги жени в напреднала възраст;

**... От де са узеха тия стари,
стари, гърбави вещици,
вещици, върли бродници...**¹³⁹

В рамките на възрастовия диапазон способността за урочасване е концентрирана около горната възрастова граница. Някои особено типични за старостта черти са безспорен признак за разпознаване на урочасващия. Например **п р е г ъ р б е н а**

бабичка, съсухрена бабичка, на брѝчка на бабичка навсякъде се приема, че има лошо око.

Зависимостта старост - зло много точно е оловена от Йосиф Брагати, който в XVIII век пише: "...Тако ние учиме жените догде са млади да се накуват и да се пременуваат, прелацият незлобливи души. Егда се застареют оне станут магьосници. И станут люти и сърдити, почнут да клънут и да се заклинят и да не процают кой им нещо сагрешит".¹⁴⁰

Признаците, които изграждат социалната характеристика на урочасващия определят формалната му принадлежност към представата за чужд, за носител на зло, на идващ от другия свят.

Друга група признаци оформят митологичният му образ и определят реалната, според народите представа, връзка с другия свят. От тук, въпросът за произхода оформя генеалогичните признаци свързани на първо място с неговото **с в р ъ х е с т е с т в е н о з а ч а т и е**. Това е връзката за разпространената по цялата страна представа, че **к о п е л е** /дете родено без баща, от мома, от вдовица, от парясница, от ялова жена/, когато порасне ще може да урочасва и да прави магии. Същото значение има вярването за дете от неизвестни родители /подхвърлено, намерено, изоставено, придошло/.

Навсякъде се вярва, че зловредните сили имат намеса при зачатие по време на **м р ъ с н и т е г н и** и през другите периоди на преход. Тогава всички htonични сили излизат и влияят отрицателно, затова "ако детето е заченато през мръсни-

ците, когато порасне, каквото погледне с очи го урочасва". Камо по късна християнска наслойка, вярването се разширява и за "светите дни през годината". Тогава жена не трябва да се събира с мъж, защото ако зачене, това става с намесата на дявола.

Заченато дете от сношение на жена с митологични същества добива зловредни заложи. В българските вярвания от мотива "Мома залюбена от змей", роженото дете - змейче щом порасне започва да урочасва и да прави магии. Същите качества добиват вдигнатите от вихрушки. Децата на жените, които урочасват или са магьосници наследяват качества на майките.

Раждането на детето определя мястото, което ще заеме по-късно в обществото. Периодът на бременност се приема като момент на преход от оня свят в тоя, от хаоса в Космоса.¹⁴¹

Затова пространствената ориентация на плода в момента на раждането определя приобщаването на новороженото към обществото в качеството на свой или установява принадлежността му към оня свят и го разглежда като чуждо. Появата на бял свят с главата напред, както народът приема нормалното раждане, окачествява детето като нормален човек и го приема за свой. Всички аномалии при освобождаване от бременност /раждане с краката напред, седалишно, с гупето напред и др./ се приемат за ненормални, а рожените така се смятат за чужди, принадлежащи на оня свят със съответните заложи за злосторство.

В културите на много африкански народи деца-

та от аномални раждания се смятат за потенциални магьосници и носители на зло.¹⁴² За да се предпазят от тях след раждането ги захвърлят в гората, а майките им изгонват от селото.¹⁴³ На други места ги предават в ръцете на селските жреци, за да извършат с тях обряда **п р е в ъ р т а н е** за неутрализация на злата потенция.¹⁴⁴

В българските вярвания рожените аномално се смятат за лоши хора и могат да урочасват. За тях има изрази като "рожено с гъза напред", "гъза му пред него вървял", "рожено на терсене". Те се използват за обозначаване на лош човек. В същият смисъл се разбира и вярването за ставане от сън "нагоре с гъза". За станал така човек се вярва, че през целия ден е лош, всичко му е криво, има лоша среща и когото погледне ще го урочаса. В този случай лошата определеност се простира само в рамките на деня до следващия сън.

Народът вярва, че когато човек спи гушата му напуска тялото и отива на оня свят, а когато се събуди отново се връща в този. Преходът от съня към реалната действителност се явява като преход от оня към този свят. Обърнатото ставане е белег за принадлежност към отвъдното и свръхестественото със съответните заложи за злосторство.

Различните варианти за преобърнато навлизане в този свят са във връзка с мотива за **п р е о б ъ р н а т о т я л о** присъщо на митологичната представа за магьосниците. Обърнатото е универсален знак за нечистотата, за принадлежност към чуждия, нечовешки свят,¹⁴⁵ а оттам и знак за вредо-

носна потенция. В някои вярвания това състояние се приписва на мъртвите обитаващи другия свят.¹⁴⁶

Непродушилото новородено в състояние на цианоза /задушено, посиняло/ след раждането се приема от народа като мъртво родено, а след това оживяло. Навлизането на детето в този свят като мъртво, според вярванията носи свръхестествените отрицателни заложи на оня свят. След необходимите за случая следрогилни манипулации за проплакване, на о ж и в я л о т о дете се приписват урочасващи способности.

От прегледа и анализа на изворовия материал, който дава информация за народната представа за урочасващия като субект, можем да направим следното обобщение:

- Урочасващи способности притежават определени хора, някои животински видове и свръхестествени същества. От цялата група на злотворците най-много са хората. Те имат ясно изразена отрицателна качествена характеристика, която рязко контрастира на общия социален фон. Отрицателната им същност определя злонамереността на техните замисли и деяния, а от там злонамереността на поведението им.

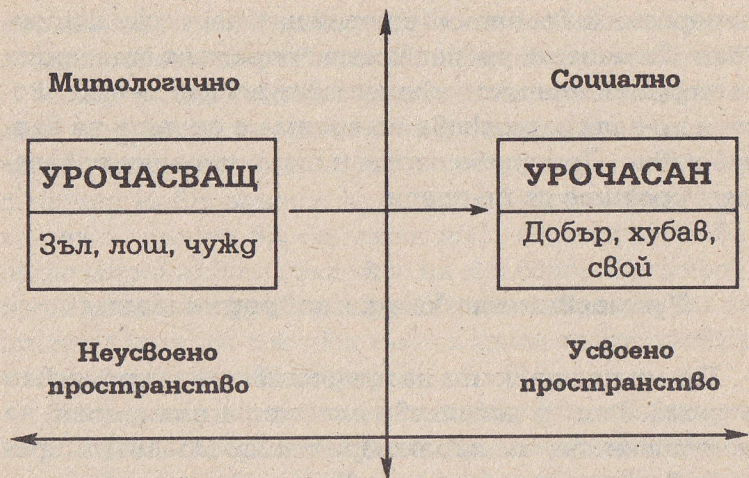
- Представата за урочасващия е изградена от социалната и митологичната му характеристики. И двата го представят като принадлежащ на другия свят откъдето получава свръхестествена способност да въздействува отрицателно върху обекти с положителни измерения. Естеството на въздействието се възприема във вярванията като магическо, а оттам и урочасващия като магьосничес-

ки персонаж с различна степен на магически потенциал. Силата на урочасването определя степенята на отрицателният му качествени показатели. Колкото е по-голям, толкова по-голяма е силата на въздействие. При слабо изразен отрицателен показател, уроките са по-слаби.

Урочасването като злобредна магия

При съпоставката на представите за урочасван и урочасващ се забелязва голямата поляризираност на качествените им характеристики. Обектът притежава само положителни качествени дадености, а субектът има силно изразено отрицателно естество. Същността на двата персонажа пространствено ги локализира като диаметрално противоположни полюси на бинарната опозиция г о б р о - з л о /хубав-лош, свой-чужд/. В по-широк аспект урочасаният заема социалното пространство, а агресивният агент принадлежи на неусвоената част от него. Първият е нормален, естествен човек, докато вторият е персонаж с определени свръхестествени способности.

Мястото им в мирогледната система определя характера на взаимоотношенията им. Както беше отбелязано, те са неравностойни. Урочасващият е агресивният агент, а обекта е пасивният потърпевец, който поема отрицателния ефект от въздействието на лошия поглед. Представено графично, урочасването изглежда така:

От казаното до тук и от схемата е видно, че отрицателният ефект се простира върху цялото социално пространство. Това значи, че урочасването е всеобхватно зловредно въздействие, насочено върху обект с положителна качествена характеристика, осъществено от човек с магьоснически потенциал или друга свържестествена субстанция, които имат способности да урочасват.

Така стигаме до общата верига субект - въздействие - обект - резултат, която е идентична с магическата верига магьосник - магия - омагьосан, а тя от своя страна е равнозначна на урочасващ - урочасване - урочасан. Става ясно, че универсалното зловредно естество на урочасването, осъществено от персонажи с магически способности, определя явлението като **магическо** с всички качества на зловредната магия. В случая обаче, механизмът на магическия акт остава скрит. На

първ поглед липсват основните структуроопределящи елементи на магическия обред - действието, заклинанието и веществото. Видно е само, че зловредното въздействие се осъществява непосредствено от окото и погледа на злотвореца: "...Погледнали /името/, ударили го със силни очи, заболяло го люто глава..."¹⁴⁷

Многобройният български информативен материал категорично и недвусмислено посочва, че при урочасването очите и погледът са вредоносни. Според народните вярвания от лошите очи "...излиза някакъв опропастителен, вредоносен и изстребителен поток",¹⁴⁸ който поразява всеки, към когото са насочени. Тези очи са още **з л и, с т р а ш н и, л ю т и, о г н е н и.**

Прави впечатление, че на много места в изворовия материал лошият поглед се определя само от едното око. Там често става дума за око използвано в единствено число. Освен това, в много баилни текстове за уроки, лошото око показано като огнено и противопоставено на другото /водено/, определено като добротворно:

**...Излезла е змия
ф дяволу корене.
С едно око водеану,
с друго око огнеану.
Пукналу сай водеану,
та пугаси огнеану...**¹⁴⁹

В тези случаи има полярност между стойностните характеристики на двете очи. Съгържанието

на заклинателният текст представя процеса разболяване - оздравяване с еквивалента на двете очи. Това значи, че едното е болестотворно, а другото добротворно. Ако към тази полярност се приложи гревната народна представа за лявото място като зло, можем да допуснем, че зловредната сила на уроките излиза от лявото око.

Констатацията, че лошият поглед причинява вреда не разкрива цялото магическо естество на урочасването. До тук е ясно, че въздействието става посредством погледа, но вътрешният механизъм на влиянието остава неразкрит.

В заклинателните текстове за уроки заедно с очите се споменават и други фактори, които подпомагат и допълват разрушителното дело. Например, "...пукнали са тия очи што погледнаа, што прорекоа и отсекоа..."¹⁵⁰, "...със зли очи го погледнал, със проруки го погледнал, със зло му прорекъл на /името/..."¹⁵¹ Изразите "със зло му прорекъл", "прорекоа и отсекоа", "с проруки го погледнал" определят присъствие на **с л о в о** в зловредния акт на урочасването. Навсякъде хората се страхуват от лошия поглед, но "ако той е придружен със зли гуми е още по-страшно".¹⁵²

Взаимозависимостта между поглед и слово в зловредния акт е отразена точно още в гревношумерските текстове. В "Епосът за Гилгамеш", текстът на мита за слизането на богинята Инана в подземния свят, описва посрещането от сестра и Ерешгикал и последствията от смъртоносните и слова и поглед:

...Сестра и подскочи разярено от трона
и отново сегна сестра и на трона.
Тя вдигна към нея очите си -
очи на смъртта,
забълва към нея словата си -
слова на развала.
Вик нагаде към нея -
наказание беше викът и ...
в труп се превърна
блестящото тяло...¹⁵³

Подобно описание пак там има и за поразяващата сила на Инана:

...Там видя Думузи -
във грехи разкошни...
Тя вдигна към него очите си -
очи на смъртта,
оправи към него словата си -
слова разрушителни,
оправи към него словата си -
слова наказание...

В българските баулни текстове за уроки отношението слово - поглед /те викнали, екнали - ударили я в главата/, на някои места разкрива конкретно съдържание на словото:

...Да идете у Петкана,
да я устрелите в сърцето,
да я сушите и палите,
и у гроб да я пратите...¹⁵⁴

Словесният изказ на желания резултат се явява като заклинателна формула в зловредния акт. Така словото придобива съществени функции в процеса на урочасването. Конкретното му присъствие прави от него структурообразуващ елемент.

Зловредното въздействие на словото в процеса на урочасването се осъществява по няколко направления. На първо място то въздействува чрез общата магическа сила на словото въобще.¹⁵⁵ От друга страна, заложеното в него смислово съдържание според народните вярвания придобива реална стойност по силата на архаичното разбиране, "...че да пожелаем нещо някому или да го сравним с нещо и туй да го изкажеш е достатъчно да го стигне."¹⁵⁶

Архаичното мислене отъждествява субективното с обективното и заличава границата между процеса на мисълта и процеса на реалния свят. На тази основа първобитният човек широко използва словото за магически цели с убеждението, "...че стига едно нещо да бъде помислено и изказано, то трябва да настъпне наистина",¹⁵⁷ т.е. съдържанието, семантичният смисъл на изреченото слово се явява като заповед, която незабавно се изпълнява".¹⁵⁸

В гревната култура представата за словото има двойна вътрешна структура. Като абстрактно разбиране то определя категорията, качества и свойствата на предметите. В същото време то се разбира като нещо идентично със самия предмет, който изразява. Овещественото разбиране на словото в архаичната култура е не само средство за общуване, но и активно действаща добронаме-

рена или враждебна сила.

Навсякъде по света се срещат ганни за овеществено разбиране на словото. Е. Evans-Pritchard в изследването си за азанге описва, как магьосникът хваща гумата на своята жертва и посредством нея изпраща болест на човека.¹⁵⁹ В чукомските вярвания се говори за човек, който събира в ръкавицата си всички гуми на хората, които се опитват да преуначат гумите му.¹⁶⁰ Народите от Коми възприемат словото като стрела или друг остър предмет, който лети от един човек към друг и нанася на последния рана, от която произлиза болест.¹⁶¹ Според якутските народни представи гумата произвежда непосредствено въздействие не само на хората, но и на неодоушевените предмети.¹⁶²

Българите също имат вярвания за овеществяване на словото. В една приказка записана от Л. Каравелов, един българин като се миел в реката, изтървал и загубил единствената турска гума която знаел, а след това започнал да я търси във водата.¹⁶³ Като галечна реминисценция на разбирането за словото като враждебна сила могат да се разглеждат и някои български народни изрази като: остро като нож, реже като нож, забива се като нож, забива се като стрела, впива се, остра гума, с гума го убил, с гуми го затрил.

Осмислянето на словесното съдържание като магическо и зловредно има продължителна еволюция в архаичната култура. Началото на това разбиране тръгва от първите звуци на човека издавани от неговите гласни органи. Крясъкът и викът насо-

чени към животното имат отбранителни и защитни функции. Прогоненото от вика животно асоциира първите представи за магическото естество на звука и словото. По-късно членоразделната реч поема върху себе си и чувствително разширява магическия обхват на словото, възприемано като материално, с което може да се борава както с всеки материален предмет. На тази основа, конкретно назованото гласно или безгласно желание, по силата на архаично разбиране имитативен принцип произвежда съответното идентично въздействие.

Състоянието на завист като изходна ситуация за зловредно въздействие, логически довежда до гласов или безгласов изказ на отрицателния желан резултат - "със зло му прорекъл". До тук урочасването се осъществява от магическата сила на пожеланието чрез словото. Следователно, зловредното въздействие има стойност на **в е р б а л н а м а г и я**.

Наличието на слово и неговата роля в зловредното въздействие, на пръв поглед определя урочасването само формално като вербален тип магия. Логически изниква въпросът, дали само то определя магическия характер на урочасването, разкриващо се до тук като вербално естество. За да се отговори на въпроса е нужно да се уточни мястото на словото в структурата на магията въобще, т.е. да се определи взаимовръзката и взаимозависимостта му с останалите два основни структуриращи магията елементи - магическото действие и магическото вещество. Тази необходимост не е самоцелна, а се налага най-малко от две неща: първо, в

досегашното структуриране на магията не се отчита точно мястото, значението и ролята на основните и компоненти, особено тяхната взаимовръзка и взаимозависимост. Оттам структурата на магията е изграждана едностранно и непълно. Второ, търсенето на връзката между словото с действието и веществото, ще помогне те да бъдат открити като елементи в структурата на урочасването. В тази връзка информативно и накратко си позволяваме да проследим основните становища за структурата на магическото въздействие.

В съществуващите класификации на магическите обреди няма единно становище за ролята и мястото на словото в магическото въздействие. Някои автори разглеждат магическият акт само като произведен на словото и извеждат корена на магията от вярата в неговото разбиране като свръхестествена поменция. А.А.Помебня¹⁶⁴ и А.Ветухов¹⁶⁵ виждат в словото основната и първична форма на магията въобще. В.Малиновски¹⁶⁶ приписва само на словото самостоятелна и основна роля в развитието на магическата обредност. Като изхожда от преобладаването на словото във всички актове, той вижда в магическото действие второстепенен и незначителен елемент без особено значение. В сумарната класификация на магията разработена от Н.Хуберт и М.Маусс¹⁶⁷, словесната магия е отделена самостоятелно като **с л о в е с н и о б р е д и /заклинание/,** успоредно с **р ъ ч н и о б р е д и** или магическо действие. Разчлененият по този начин магически обред дава самостоятелно значение на двата магически компонента поотделно, което

значи, че съществуват само магия на словото и само магия на действието - становище, най-мекото казано неубедително.

При теоретичното разглеждане структурата на магията, други автори виждат в магическото действие първостепенна нейна част, а словото само като речево описание на извършваното действие. Според становището на Н.Ф.Познанский¹⁶⁸ магическото действие първоначално се върши без слово, тъй като действието изразявало цялото магическо съдържание. Впоследствие, когато магическото действие става непонятно за изпълнителя и за пациента, се явява необходимост от словесно възпроизвеждане на непонятното действие, т.е. словесната заклинателна формула пояснявала само смисъла на магическото действие. Според същото становище, магическото действие постепенно загубва значението си и заклинателната формула придобива самостоятелна функция - превръща се в "самостоятелна магическа сила".¹⁶⁹

Становището на Познанский обхваща едновременно и двата елемента. В структурирането обаче, само едно е неубедително, както сполучливо отбелязва С.А.Токарев, като задава въпроса - "...От какво собствено следва, че първоначално всеки обред е ням и, че словесната формула се присъединява към него впоследствие?"¹⁷⁰ Като отговаря на въпроса с въпрос - "...А не трябва ли да предположим, че произнасянето на тези или други слова - пожелание, заповед, забрана - са съставлявали още от самото начало неотделима част от самия обред",¹⁷¹ той канализира двата основни елемента на магията в

едновременно действащи и проявяващи се негелими части на единния магически обред.

В подкрепа на това становище можем да разгледаме съотношението между слово и действие в най-първичната и примитивна ситуация при пропъжгането на животното от човека, осмислена като първа крачка за магическо въздействие. И наистина трудно можем да си представим първият човек в статично състояние да отправя към животното само виковете и крясъци. При всички случаи това е съпроводено от движения на ръцете, краката и тялото, т.е. словото е съпроводено с отпъжгащи жестове или жестовете са придружени с едновременно използване на слово.

Паралелната изява на действие и слово изгражда основата на магическия акт, а заложеното в тях имитативно съдържание определя магическото естество на обреда. Във възходящият процес на архаичното мислене, развитието на магическия обред еволюира и словото постепенно получава превес, а в някои случаи напълно заменя обредното действие. По този начин в словото се концентрира целия магически заряд, но това не значи, че само то определя характера на обреда. Съдържанието на магическото действие се трансформира в съдържанието на словесната заклинателна формула. От реален магически елемент действието се превръща във формално магическо присъствие ко д и р а н о в заклинателната формула, без да губи имитативния си магически потенциал. Следователно, словото се явява кодиращ имитативен магически модел на желанния резултат, получен от действието и

заклинанието. В същото време то е структурен елемент от магическия обряд, елемент си остава и като модел, а това значи, че не може да има типологична самостоятелност при структуроопределянето на магията.

В тази последователност урочасването не може да се разглежда типологично само като вербална магия. В съдържанието си то включва и заложен в словото имитативен модел на желанието. А това значи, че урочасването е още и зловредна магия от и м и т а т и в е н тип.

Във вредоносният акт на урочасването, ролята на словото, произнесено гласно, а в повечето случаи полугласно или безгласно, не определя целия механизъм на въздействие. В народните вярвания, неведнъж казвано досега, урочасващата сила се реализира посредством очите и лошият поглед. Едновременно присъствие на два активни елемента /око, слово/ определя съответното им място и роля в акта на въздействие. Словото в ролята на имитативен модел изгражда зловредното желание, а погледът се явява преносител на магическата сила. В тази си роля лошият поглед осъществява действието на акта, като изпълнява функциите на м а г и ч е с к о т о г е й с т в и е в обряда. Следователно, в акта на урочасването съществува кодирано и обредното действие, което се проявява чрез погледа.

Механизмът за пренасяне на урочасващата сила разширява типологичният обхват на въздействието. Най-простият способ за нейното пренасяне е непосредственият контакт. При урочасването въз-

действието се извършва от разстояние, без видимо физическо съприкосновение. Архаичното мислене като опредметява словесното съдържание овеществява и неговата проекция осъществена чрез погледа. Това обуславя разпространеното вярване за материалния характер на погледа и вредата от него при преднамереното му зловредно ориентиране. Такова разбиране осигурява предпоставките за осъществяване на контактност между урочасващия и неговия обект.

В българските вярвания, а и във вярванията на други народи, вредоносно влияние може да окаже присъствието и близостта на магьосника или злотвореца. В еволюционното си развитие магьосническият персонаж постепенно натрупва в себе си магическа сила, която може да въздействува без той да извършва магически обреди. Собственият магически потенциал се разбира като материализирана магическа субстанция, която е подчинена на магьосника и при нужда се изпраща към набелязания обект. Агресантът в много случаи усеща нейното присъствие. Навсякъде по българските земи е познато усещането на поглед, особено, ако той е злонамерен.

По-осезателно материализираното естество на зловредната сила е отбелязано в културно изостанали народи. Например, австралийските аборигени от племето Вурагери вярват, че магьосникът и всеки злотворец може да изпраща от себе си магически кристали нгалаи, които незабавно проникват в жертвата. Те не оставят никакви следи по тялото, но поражения чувства пристъп на остра бол-

ка.¹⁷² За африканските азанге зловредната магическа сила е някаква веществена субстанция в тялото на магьосника, затворена в черна подутина /тумор/ в края на черния гроб, която по волята на злотвореца прониква в тялото на жертвата.¹⁷³ Подобно разбиране за материалната сила на магьосника се среща и във вярванията на южнокамерунската етническа група бети. Според тях, зловредните магьосници и хора имат особен орган, наречен е в у, който изпуска сила способна да убива.¹⁷⁴ Във всички орендистични вярвания, включително и в българските, магьосникът има свръхестествена собствена сила, с която може да оперира по собствено желание и винаги може да я изпрати към набелязаната жертва.¹⁷⁵

Народното разбиране за зловредната магическа сила като материализирана субстанция води до осъществяване на пряк контакт между злотворец и обект. С това урочасването приема характер още на к о н т а к т е н тип магическо въздействие.

Овеществяването на магическата сила включва в себе си и кодира м а г и ч е с к о т о в е щ е с т в о, което в случая е равнозначно на обредния реквизит при магическите обреди. Тук откриваме третия основен структуроопределящ елемент на магията - магическото вещество - кодирано в магическата сила.

До тук става ясно, че урочасването като зловреден акт съдържа в кодиран вид трите основни структурни елемента на магията и магическия обред - магическото действие, заклинателната формула и магическото вещество. Типологичното му

многообразие включва вербално, имитативно, контактно и инициално въздействие, което обхваща целият диапазон на зловредното магическо влияние. Това прави от урочасването универсален зловреден акт, който има стойност на зловредна магия. Осъществяването и чрез урочасване става с магическата сила на злотворния персонаж и се явява като кодиран модел на магическия обред.

Трансформацията на зловредния магически обред в персонална зловредна магическа сила е резултат от еволюционното развитие на магическото мислене, което превръща обреда в магическа потенция на магьосника. Това прави от урочасването по-висока еволюционна степен на зловредната магия със запазен магически структурен механизъм.

Според народните вярвания отрицателно въздействие може да предизвика не само злотворец, но и доброжелател. В това са убедени всички по цялата българска територия. Ако някой добронамерен човек, без всякаква зла умисъл се учуди, възхити, зарадва, възклицава, хвали или по някакъв начин изрази непреднамерено положително отношение към нещо, то може да урочаса и поема върху себе си зловредно въздействие. Тази ситуация навсякъде е позната като п о ч у д и, хванали го почудите, почудище, почудица, зачудица.¹⁷⁶

Резултатът от почудите е еднакъв с този на уроките и много често в представите на народа двете наименования се разбират равнозначно. Това уеднаквяване се дължи на единния краен резултат.

Еднаквият отрицателен ефект не изключва принципното различие в процесите на въздействие. При

уроците вредата настъпва от прякото въздействие на вредоносния персонаж, а при почудите добронамерената личност създава само ситуацията за въздействие, а конкретното злосторство извършва свръхестествена сила извън побудителя.

Въздействието на почудите е свързано с вярването за вредоносното влияние на свръхестествените сили посредством тяхното наименование, повикване или инициране. Според архаичното мислене, назоваването на вредоносната сила е равносложно на нейното повикване. Същият смисъл има и разбирането за равенството на името и принаглежащото му лице. "Първобитният човек, пише Дж.Фрейзър, смята името си жива част от собствената си персона и се грижи по подобаващ начин за него".¹⁷⁷ Зависимостта име - личност обуславя вярването, че злото сторено на името е зло сторено на самото лице. Тази взаимозависимост има широка разпространеност, потвърдена от многобройните примери описани в литературата.¹⁷⁸

Добронамереното възхищение, учудване, възклицание и радост изграждат символичният образ на лицето или предмета като положителна гагеност. Това състояние на доброжелателя фактически **назовава** конкретния обект и го извежда в ситуация на пълна зависимост от свръхестествените злонамерени сили. Назоваването на обекта иницира зловредните сили и те упражняват своето отрицателно въздействие върху зависимия вече потърпевец.

Във връзка с опасността от зловредното поражение на почудите са и многото табуирани ситуа-

ции при положително отношение към нещо. Много народни изрази показват страха пред възможността за инициране на свръхестествените същества: "Мълчи, да не чуе злото!", "Мълчи, да не чуе дявола!", "Мълчи, че злото чува!", "Мълчи, че злото слуша!", "Мълчи, че злото дебне!", "Мълчи, да не го диге злото!", "Мълчи, да не докараш злото!", "Мълчи, да не предизвикаш съдбата!", "Не се радвай, да не го урочасаш!", "Не му се радвай, че нема да трае!", "Тихо, че злото пог камък стои!" и още много други. С тези вярвания са свързани и апотропейните действия при радост и приповдигнато отношение, например заплюването, прекръстването и други предпазни знаци.

От всичко казано до тук става ясно, че урочасването е зловредно магическо въздействие с много широк обхват. То е насочено към цялото социално пространство, в центъра, на което стои човека. Уроците имат избирателна способност само към обекти с положителна качествена характеристика.

Урочасващите са вредоносни персонажи с магьоснически и свръхестествен потенциал. В основата на взаимоедействието между урочасващия и потърпевшия стои противопоставянето на техните полярни характеристики, които са определени от пространствената им локализация в мирогледната система.

Като зловредно въздействие, урочасването е магически акт, който съдържа всички структурни елементи на магията и магическия обред. Всичките структурообразуващи магически компоненти

на урочасването са кодирани в урочасващата сила. Тя е магическият потенциал на урочасващия и той оперира с нея по собствено желание.

Освен чрез злотворство, в широкия спектър на зловредно въздействие може да се урочасва и от добронамереност. Резултатът от двесте въздействия е еднакъв.

Урочасването като магия води началото си от архаичните пластове на културата. То съпътства човека още от първите му стъпки ... открива-ме го и днес. Тази устойчивост във времето прави от вярването в уроци феномен в народната култура.

Бележки

- 1 Вж. бел.1 към увода.
- 2 Геров,Н. Речник на българския език. Ч.5,С., 1978, /Фототипно изг./ с.459; Ч.4,С., 1977, с.249.
- 3 Български тълковен речник. III изг. С., 1973, с.747, 1048.
- 4 Големанов, Г. Материали по народната медицина из Горнооряховско. СБНУ, ХХХ, 1914, с.33.
- 5 Чолаков, В. За урочасването. Български книжарници, 1895, Ч.1, Кн.1, с.80; Вакарелски, Хр. Мартениците като народен обичай. БРХ, 1935-1936, Кн.6, с.182; Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. СБНУ, ХХVIII, 1914, с.17; Жива старина. Вярвания или суеверия на народа. Кн.1, Русе 1891, с.80; Кепов,И. Народописни, живописни и езикови материали от с. Бобошево, Дупнишко. СБНУ, 42, 1936, с.136; Големанов, Г. Материали по... с.33; Ватев, С. Урочасването. ВМОВ, VI, Бр.6, 31 май 1930, с.42; Захариев, И. Каменица. Географско-етнографско изучаване. СБНУ, 40, 1935, с.412; Любенов, П. Самовили и самодиви. С.,1891, с.4; Цепенков, И. Баене за уроци. СБНУ, XV, 1898, с.75; Шишков, Ст. За уроци. СБНУ IV, с.182; Арх. Етър, Т.1, с.67; Т.II, с.87.
- 6 НПТЛ, с.109-116. За голямата податливост на момците към урочасване виж множеството варианти на народните песни изградени върху сюжета "Момък умира от уроци". Подробно бел.13.
- 7 Минько, Л.И. Знахарство. Минск 1971, с.136.
- 8 Кепов, И. Народописни материали..., с.136.
- 9 Чолаков, В. За урочасването. с.85.
- 10 Инф. Цана Русинова Радева. мах. Сяровци, Дряновско.
- 11 НПТЛ, с. 109-116.
- 12 Хиляда и една нощ. С., 1971, с.66.
- 13 За различните варианти на народната песен "урочасан момък": НПТЛ, с.109-116; Мартинов, Ал. Народописни материали от Граово. СБНУ, 49, 1958, с.300-301; Любенов, П. Сборник от разни народни умотворения от Кюстендилско. 1896, с.33; Качановский, В. Памятники болгарского народного творчества. Вып.1, СПб, 1883, с.31; Стоин, В. НПТВ, С., 1928, № 2380; Чолаков, В. Българ-

ски народен сборник. Болераг 1872, с.102; Петколичев, Д. Народни песни от с. Руждене Гюренджик/, Драмско. СБНУ, 50, 1963, с.126; Цицелкова, З. Песни от Копривица. СБНУ, 46, 1953, с.61, 63; ИССФ, Кн.V, 1925, с.272; Раковски, Г.С. Показалец, с.20 /64/; СБНУ, XXV, с.5; СБНУ, XXXV, с.168,172; СБНУ, 48, с.471.

14 НПТЛ, с.111-112.

15 Чолаков, В. БНС, с.340, № 85.

16 НПТЛ, с.711-712.

17 НПТЛ, с.709-710.

18 В различните варианти на песенният цикъл "Урочасан момък" неизменно присъствува предупреждението на лелята, когато момъкът тръгне на сбор да не се гузди с нова премяна, а да гоиде с обикновените си грехи. В повестованието момъкът не спазва заръката, хваща уроки и умира.

19 НПТЛ, с.716.

20 Инф. Цана Русинова Радева, мах.Сяроци, Дряновско.

21 СБНУ, I, с.80.

22 Народът вярва, че всеки човек има свой ангел-пазител. Той идва при човека с неговото раждане и го придружава до края на живота. Ангелът стои на дясно-то рамо на човека и го насочва да извършва само добри дела, предпазва го от зло и болести. На лявото му рамо стои дявола и гледа да му напакости. Между ангела и дявола се води непрекъсната борба. От нейният изход зависи поведението на човека. Човек има "силен ангел", когато в двубоя побеждава ангела. Тогава човекът върши добри дела, не боледува и е здрав. Ако надмощие вземе дявола, делата на човека са лоши, злите сили го спохождат често, постоянно боледува и го ловят уроки. Подробно у Д.Маринов, Народна вяра..., с.168-169, 173.

23 Арх. Етър, Т.2, с.89; Т.6, с.63. Инф. Рада Цанева Петрова, с. Бангейци, Тревненско, зап. 1973.

24 Народът вярва, че с раждането на човека на небето се появява нова звезда. Тя е звездата на новороденото дете. Всеки човек на земята има звезда на небето. Когато умре, звездата му пада от небето. Както не са еднакви хората, така не са еднакви и звездите на небето. Едните светят по-силно, а другите по-слабо. Ярките звезди са на силните хора. Силната звезда помага на човека, предпазва го от болести, лошотии, врега. Такъв

човек не го ловят уроки или го спохождат рядко. Слабата звезда не може да защити човека, затова той често боледува и го ловят уроки.

25 Маринов, Д. Народна вяра..., с.17. В народните представи малките деца имат слаба звезда, защото са още неукрепнали. С растежа им нараства и укрепва звездата.

26 Вярва се, че добрите хора имат сладка кръв. Затова уроките, болестите и лошотииите много налитат на тях. Инф. Гица Танасова, с. Староселци, зап. 1989.

27 За урочасани животни у: Кенов, И.Народописни материали... с.136-137; Янакиева, Ж.И.Гаджалова, Народното лечение в Сливенския край. ОИМ Сливен, /б.г./ с.6; Маринов, Д. Жива старина, с.80; Шапкарев, К.А. СБНУ, 18911 с.199-200; Василева, М. Календарни празници и обичаи. В:Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. С.,1974, с.330; Енчев-Видю.И. Стари и нови паметници от Добруджа. С., 1918, с.55; Мартинов, Ал. Народописни материали..., с.732-733; Попов, Ал. СБНУ, I, с.80; Стойков, Д. СБНУ, V, с.118; Ангелов, В. СБНУ, XII, 1895, с.15; с.156 СБНУ, XV, 1889, с.65; Страшимиров, А. Рамаданбегови сараи. - В: Повести и разкази. С., 1968, с.432; РП, 1904, Кн. VIII-IX, с.139; ИС, 1912, Кн. 19-20, с.19-20; Арх.ЕИМ, № 967 - II, с.187; Арх.Етър, Т. I, с.63, 65, 69, 71; Т. VI, с.57, 58, 59, 60; Т. II, с.89; Изворовият материал предлага голямо разнообразие на случаи за урочасани животни. Приведените тук са само малка част от най-характерните.

28 Инф. Мария Иванова Тодорова, с. Николаево, Тревненско, зап. 1973.

29 Арх.Етър, Т. VI, с.58.

30 Лични - които личат от галеч, забелязват се, набиват се веднага в очи. Много хубави.

31 Инф. Байчо Цанев, с. Станчев хан, Тревненско, зап. 1972.

32 Пак там.

33 Маринов, Д. Жива старина. с.80; Инф. Цаню Христов - Китката, мах. Кашаници, Тревненско, зап.1973.

34 Инф. Рада Бонева Иванова, с. Веленци, Тревненско, зап.1973.

35 Гоев, А. Предпазване от уроки при раждане. - В:Етър, Т. I, Габрово 1989, с.115-162.

36 Гоев, А. Общобългарски черти и локални особености на народните предохранителни средства против уроки и зловредно въздействие.-В:V НКЕ, Габрово 1988, с.290-298;

37 Хиляда и една нощ. с.43.

38 Елин Пелин, Събрани съчинения. Т.П,С.,1972, с.144.

39 Маринов, Д. Народна вяра..., с.177-178.

40 Ангелов, В. Урочасване или омайване. СБНУ, XII, 1895, с.156.

41 Пак там.

42 Пак там.

43 Железков, М. За завистта. Ч, 1874, Кн.18, с.528.

44 Пак там.

45 Чолаков, В. За урочасването. с.80

46 Инф. Рада Бонева Иванова, мах.Веленици, Тревненско, зап. 1973. Инф. Стойка Колева Христова, мах.Веленици, Тревненско, 1973.

47 СБНУ, XII, с.156.

48 Кенов, И. Народописни материали..., с.136.

49 Арх.Етър, Т.П, с.89.

50 Бончев, Б. Зли очи. Ескулап, 1934, Бр.6, с.3.

51 Арх.Евтимий, Народни поверия, обреди и обичаи. Материали по история на религиите.- ГСУ-БФ, XX, 1934, с.22.

52 Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека. Т.П,С.,1910, с.150.

53 Басанович, И. Материали по санитарната етнография на България. Ломският окръг. СБНУ, V, 1891, с.88; Неделчев, Д. и кол. Културната история на с.Крамолин. Габрово 1938, с.28; Големанов, Г. Материали по..., с.33; Маринов, Д. Жива старина, I, с.80; Телбизов, М. Велова-Телбизова, Традиционен бит и култура на банатските българи. СБНУ, 51, 1963, с.207; Илчева, М. Баяния, врачувания, лекувания. СБНУ, V, 1891, с.115; Арх.ЕИМ, № 967-II, с.187; Арх. Етър, Т.І, с.63, 69-71; Т.П, с.85; Т. VI, с.58-63; Инф. Елена Кънева Манева, мах. Веленици, Тревненско, зап. 1972; Ненчо Николов Ненчев, с.Престой Тревненско, зап. 1972; Колю Митев Прозорков, мах. Прозорковци, Тревненско, зап. 1973. Войко Цанев, с. Станчев хан, Тревненско, зап. 1973; Стойка Колева Христова, мах. Веленици, Тревненско, зап. 1973.

54 Г.Руссеску, СБНУ, XXI, с.265.

55 Арх.Евтимий, Народни поверия..., с.14-15.

56 Арх.Етър, Т.І, с.28.

57 Арх.Етър, Т.І, с.66; Инф. Ненчо Николов Ненчев, с. Престой, Тревненско, зап. 1972; Колю Митев Прозорков, мах. Прозорковци, Тревненско, зап. 1973.

58 Димкова, Г. Народните вярвания в българските баяния. - ГВПИШ - ФФ, V-A, Шумен 1981, с.44.

59 Янакиева, Ж., Й.Гаджалова, Народното лечение..., с.7.

60 Арх. ОИМ Враца, Е, с.57.

61 Пак там, с.217. Подобни варианти с.45.

62 Пак там, с.77, варианти с.66.

63 Любенов, П. Самовили и самогиви. С., 1891, с.5.

64 Янакиева, Ж., Й.Гаджалова, Народното лечение..., с.7.

65 Арх.Етър, Т.І, с.63-71; Т.П, с.85; Т. VI, с.63.

66 Инф. Елена Кънева Манева, мах. Веленици, Тревненско, зап. 1972.

67 Арх.Етър, Т.І, с.63, 66-67.

68 РП, 1904 Кн. VIII-IX, с.263.

69 Чолаков, В. За урочасването. с.80.

70 Любенов, П. Баба Ега или Сборник от различни вярвания, лекувания, магии, баяния и обичаи в Кюстендилско. Търново 1887, с.48-49.

71 Сталийски, Ц. Баяния, врачувания, лекувания. СБНУ, XII, 1895, с.143.

72 Костов, Ст.Л. Амулети против уроки. ИНЕМ, 1921, 2, с.95. Странджански народни песни. Из репертоара на Кера П.Магжарова. С., 1983, с.25, + 12.

73 Арх.Етър, Т. VI, с.63.

74 Маринов, Д. Народна вяра..., с.153; Арх.Етър, Т.І, с.61-63; Т.П, с.89; Т. VI, с.63.

75 Арх.Етър, Т.І, с.28,34,41.

76 Маринов, Д. Народна вяра..., с.156; Жива старина, с.80; Арх.Етър, Т.І, с.63, 69-70; Т.П, с.85,89; Арх.ЕИМ. № 167-II, с.187; Повтаран - дете отбито да сучи и започнало втори път. Повторено, повратениче.

77 Шанкарев, К.А. СБНУ, Кн. VII, с.29.

78 Арх. ОИМ Враца, Е, с.28.

79 Халачева, М. Традиционни родилни обичаи на българите католици.- ИМЮБ, Т. VI, Пловдив 1980, с.100; Арх.Етър, Т.І, с.63,69,90 Т.П, с.85,89, Т. VI, с.63.

- 80 Брадати, Й. За жените. - В: Старобългарски страници. С., 1968, с.548.
 81 НПТЛ, с.710.
 82 Костов, Ст.Л. Амулетите..., с.93.
 83 Арх.Етър, Т.П, с.85; Т. VI, с.63.
 84 Плиний, История, III, 103.
 85 Железков, М. За завистта.
 86 Пак там. с.528.
 87 СБНУ, IV, с.108.
 88 СБНУ, XII, с.149-150.
 89 СБНУ, XII, с.150.
 90 СБНУ, XII, с.149-150; Арх.Етър, Т. I, с.61,63; Т. II, с.89.
 Хиляда и една нощ, с.474.
 91 Инф. Колчо Митев Прозорков, мах.Прозорковци, Тревненско, 1973.
 92 Арх.Етър, Т. I, с.63.
 93 Арх.Етър, Т. I, с.63; Т. II, с.89.
 94 Инф. Байчо Цанев, с. Станчев хан, Тревненско, зап. 1972.
 95 Плиний, История, III, 1.
 96 Шишков, Ст. СБНУ, IV, с.102; Стоилов, А. П. СБНУ, V, с.120; Божков, С. СБНУ, XII, с.149; Чолаков, В. БНС, с.114.
 97 Стойков, Н. СБНУ, III, 146.
 98 Ангелов, В. СБНУ, XII, с.156.
 99 Инф. Рага Цанева Петрова, мах. Банейци, Тревненско, зап. 1973.
 100 Маринов, Д. Народна вяра..., с.153.
 101 Железков, М. За завистта. с.528.
 102 Йовков, Й. Съчинения. Т. II С., 1968, с.350.
 103 Русески, Г. СБНУ, XXI, с.265; Златаров, С. СБНУ, XII, с.150-151; Сталийски, Ц. СБНУ, V, с.142; Божков, С. СБНУ, XII, с.149-150; Стойков, Д. СБНУ, III, с.142; Бояджиев, З. СБНУ, XI, с.88; Димитров, М. СБНУ, XI, с.91; Илчева, М. СБНУ, V, с.115; Янакиева, Ж., И. Гаджалова. Народното лечение..., с.5-6; Инф. Тома Цанова Найденова, с. Мекре, Ловешко, зап. 1971.
 104 Пак там.
 105 Байрактаров, СБНУ, XXI, с.263; Арх.ЕИМ, № 181, с.3-4.
 106 Попов, Ал. СБНУ, I, с.79; РП, 1933, Кн.4, с.131.
 107 Подробно у Георгиева, Ив. Българска народна

- митология, С., 1983, с.73; Беновска, М. За специфичното в системата от представи на българина за света. - В: Фолклор и история. С., 1982, с.174.
 108 Славейков, П. Р. Български притчи или пословици и характерни гуми. С., 1972, с.280.
 109 Железков, М. За завистта. с.101; Попов, К. Завистникът. НМ, Бр.167, 14 юли 1976.
 110 Русески, Г. СБНУ, XXI, с.256.
 111 Костов, Ст.Л. Амулетите..., с.93.
 112 Димкова, Г. Народните вярвания в българските баяния.
 113 Костов, Ст.Л. Амулетите..., с.92.
 114 Mair.L. Witchcraft. N.Y. 1969, p.38
 115 Магжаров, П. "Сторинята" и "правинята" /магията/ във фолклора и бита на странджанци. - БФ, 1985, Кн.4, с.56.
 116 Токарев, С.А. Ранние формы религии и их развитие. М., 1964, с.91.
 117 Фрейзър, Дж. Златната клонка. С., 1984, с.250.
 118 Мелик-Симонян, К.А. Образ ведуна в традиционных африканских верованиях. - СЭ, 1978, Кн.2, с.50.
 119 Токарев, С.А. Ранние..., с.89.
 120 Webster, M. Magic. A sociological study. Stanford 1948, p. 142.
 121 Токарев, С.А. Ранние..., с.87.
 122 Buxton, J. Mandari witchcraft. - Witchcraft and sorcery in East Africa. N.Y. 1964, p. 109.
 123 Фрезър, Дж. Златната клонка. с.252.
 124 Различни варианти за посрещане на чужди хора и съответните очистителни обреди, погребно у Фрейзър, Дж. Златната клонка. с.249-255.
 125 Пак там, с.253-255.
 126 Douglas, M. Introduction: thirty years after. - Witchcraft, oracles and magic. p. XXVII.
 127 Мелик-Симонян, К. А. Образ ведуна..., с.48.
 128 Ewans-Pritchard, E.E. Witchcraft, oracles and magic among the Azande. Oxford 1973, p. 107.
 129 Георгиев, В. и кол. Български етимологичен речник. С., 1973, Т. I, с.575.
 130 Български тълковен речник, С., 1973, с.224.
 131 Карталов, А. Осъзнаване на завистта в домарксовата философска мисъл. - ПК, 1986, Кн.4, с.54.

- 132 Железков, М. За завистта. с.528.
 133 За физическата представа на магьосника по-подробно у Попов.Р. Български народни вярвания за магьосниците.-В, 1985, Кн.6, с.44-45.
 134 Сравни по-горе, с.38
 135 Beildenman, T.O. Witchcraft in Ukaquri.- Witchcraft and Sorcery in East Africa, London 1963, p. 174.
 137 Попов, Р. Български народни..., с.44.
 138 По-подробно за жената като зла определеност Иванов, В. В., В.Н.Топоров, Исследования в области славянских гревностей. М.,1974, с.259-304.
 139 Шанкарев, К. А. СБНУ,Т.I.C.,1968, с.86.
 140 Брадаши, Й. За жените. с.548.
 141 Подробно у Мелик-Симонян, К. А. Образ ведуна..., с.46.
 142 Beildenman, T.O. The Kaguri. N.Y. 1971 p.39-40; Singleton.M. The muminous among the Nildes and Nilo-Hamites.- Cahiers des Religions Africaines.v.4,N7,1970, p.11.
 143 Tolbot, P.A. Life in Sontheri Nigeria.- London 1923, p.20
 144 Tolbot, P.A. The peoples of Sonthern Nigeria, London 1969, v.2, p.725.
 145 Мелик-Симонян, К. А. Образ ведуна..., с.46.
 146 Ellis, A.V. The Yoruba speaking people of the Slave Coast of West Africa. - London 1974, p.244; Alexandra,D.N. Madie and mystery in Tibet, London 1971, p.40.
 147 Арх.Евтимий, Народни поверия..., с.14-15.
 148 Железков, М. За завистта. с.528.
 149 СБНУ,IV,с.102: Варианти СБНУ,V,с.120: СБНУ,XXI,с.164.
 150 Божков, С. СБНУ,ХII, с.150.
 151 Етнографски материали от Смядово. - ИССФ,1931, с.403.
 152 Димкова, Г. Народните вярвания ..., с.44.
 153 Лучковска, К., К. Шажинска, Митология на Месопотамия.С., 1984, с.110.
 154 СБНУ, XXVIII, с.181.
 155 За магическата сила на словото по-подробно у: Зеленин, Д. К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии.-СБМАЭ,Т.VIII-IX, 1929: Магическая функция слов и словесных произведений.-В:Сб.в чест П.Я.МОР: Минько, Л. Знахарство, Минск 1971; Сумцов, Н. Ф. Заго-

- воры, Харков 1878; Зеленский, Ф. Ш. О заговорах. История развитие заговора и главные его формальные черты. Харков 1897: Крушевский, Н. Заговоры как вид русской народной поэзии. Варшава 1876: Лякикий, Е. А. К вопросу о заговорах. Э.О. 1893, № 4: Миллер, Асирийские заклинания и русские нар. заговоры. Русская мысль, 1896 Кн.7: Померанский, П.Ф. Заговоры. Опыт исследования происхождения заговорных формул. ЗИФФПУ, Ч.136, 1917: Ветухов, А. Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного врачевания, основанные на вере в силу слова. Варшава 1907: Потембня, А.А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Т.П, Варшава 1887: Асхатова, А. М. Художественны образ и мировоззренческий элемент в заговорах. М.,1964: Рыбаков, Б. А. Язычество гревных славян.М.,1981, с.133-145: Ильинская, В. Н. Заговоры и историческая действительность. РФ, Т.16,Л.,1976,с.200-207: Хаджов, И. Мотиви за клетва в нашите народни песни. ИССФ,2,1907, с.305-370.
 156 Хаджов, И. Мотиви за клетва в..., с.307.
 157 Арнаугов, М. Българските народни клетви. Към характеристиката на народния мироглед и народното творчество.- Предговор към Дабена, М. Български народни клетви. С.,1934.
 158 Подробно у Зеленин, Д. К. Магическая функция слов..., с.510.
 159 Evans-Pritchard, E. E. Witchcraft, oracles and magie among the Azande. London 1976, p. 393.
 160 Зеленин, Д. К. Табу слов..., с.4.
 161 Пак там.
 162 пак там, с.5.
 163 Каравелов, Л. Памятники народного быта болгар. Ч.1, с.171.
 164 Потембня, А. А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Т.П,Варшава 1887, с.61 и сл.
 165 Ветухов, А. Заговоры...,
 166 Malinowski, B. Argonauts of the Western Pacific. London 1922, p.408.
 167 Hubert, H., M.Mauss, Esquisse d'une theorie generale de la magie. - L'Année Sociologique, T. VII, 1902-1903.
 168 Познанский, Н. Ф. Заговоры. Пе 1917.
 169 Пак там, с.148.
 170 Токарев, С. А. Сущность и происхождение магии.

ТИЭ, Т.51, с.24

171 Pak mam.

172 Bernot, R. M. Wuradieri Magis und 'Clever Men'. - Oceania 1947, v. XVII, 1, p.71.

173 Evans-Pritchard, E. E. Witchcraft, oracles and magia amond the Azande. - London 1972, p.21-22.

174 Подробно у Йорданский, В. Б. Хаос и гармония. М., 1982, с.195-196.

175 За орендизма в българските вярвания подробно у Бешевлиев, В. Религията на прабългарите. БИБ, 1930, Т. II, с.29-60; Вярата на прабългарите. ГСУ-ИФФ, Т.35, 1939.

176 Наименованието произлиза от чудя, чудене, чудя се, очудвам се на нещо или от нещо, породено от необикновено, хубаво или рядко срещано качество.

177 Фрейзър, Дж. Златната клонка. с.310.

178 Подробно Фрейзър, Дж. Златната клонка, с.310-334; Зеленин, Д. К. Табу слов...

CASTING THE EVIL EYE IN THE BULGARIAN FOLK BELIEFS

vol. I

Angel Goev

(Summary)

According to the folk beliefs casting the evil eye is a result of the harmful power's action of the cast-doer on the object. The harm-doer is the aggressive, active element, and the object of action - the passive sufferer. In order to reveal the nature of the process the traits of both characters are investigated and defined. The sufferer is analyzed first. According to their character and nature the endangered objects are classified into three groups:

1. Living beings.
2. Inanimate objects.
3. Actions, states, undertakings and phenomena.

The available sources show that people are most pliable to casting the evil eye. The effect of the evil eye is definitely dependant on the age and quality of objects. Most susceptible are little children, young people, men and women in their prime. The cases of casting the evil eye lessen with aging; but all children are pliable. Tradition everywhere accepts that most of the children's physiological and psychic disturbances are result of casting the evil eye.

It is stated that of all traits, distinguishing the individual from the group, beauty is decisive. Youth and beauty define the great extent of pliability, increased by complementary acceptable elements, connected with clothing, ornaments, hairdress etc.

The review of the impact on animals shows that they are pliable to the evil eye according to the same qualities. Except single species, the object in some cases can be a whole herd. It is noticeable that only domestic animals are subject to the evil eye. There is no mention of wild animals, subject to it, in the available sources. This is indicative of the very nature of the examined phenomenon.

The impact on inanimate objects and agricultural areas is not arbitrary. It depends on the extent of their connection with life and activity of people. The harmful looks threaten all human states and spheres of activity. This enlarges the scope of the evil eye's effect to a great extent.

The conclusion is that the sphere of the harmful effect covers socially assimilated space. The impact - direct or indirect - is always orientated at man. Direct - as immediate harm on him, and indirect - in the cases, when the objects of the evil eye are connected with him.

Objects of casting the evil eye are only those possessing positive qualitative characterization from human point of view. The pliability to the evil eye depends on that: the more "humanized" the object, the nearer to the supreme degree of the traditional system of values it is, the greater the degree of pliability. The result of the harmful effect is an important element in the structure of the phenomenon. Its diagnostics includes a wide variety of symptoms which according to the character and extent of precision are united in three groups:

The first includes indications, defining most generally the state. They show the negative changes in broadest aspect. The second group unites particular symp-

toms. They define the predominantly disease-causing character of the impact.

Headache (in its different versions) is defined as most characteristic indicator of casting the evil eye out of all symptoms. All the other parts of the body, orientated from above downwards, are susceptible. According to the general context of the symptoms all diseases can be produced by casting the evil eye.

The analysis shows that the character of the harmed object defines the form of manifestation of the evil eye. In living organisms the effect is disease and death, i.e. biological and psychological destruction. The impact, manifested in wide scope of negative varieties in the other objects, is defined generally as "spoiling".

The cast-doer is the main character in the process. Bulgarian source material defines his/her eyes as the starting point of his/her power. They are evil, bad and envious. It is stated that people with such eyes are socially incompatible persons, with psychic and physical deformations, and most important - with supernatural characters.

The result of the harmful impact defines casting of the evil eye in the sphere of harmful magic. The cast-doers are perceived as harmful magicians with different powers. The structure of their magical characterization is double - with social and mythological dimensions.

The social characterization includes indications, defining the magician's potential of the cast-doer. Analysis proves that it is grounded in the archaic notion of the socially alien person as bearer of harmful influence.

The evolution of the notion of the harm-doer in the range of the group and the extension of his social dimen-

sions has been traced.

It contains traits, innate to the socium, simultaneously accepted to belong to "the alien world". Accepting that the idea of the own is good, every other manifestation of negative behaviour in the scope of the group is categorized as evil, and the doer - as bearer of danger.

It is shown that in social aspect the manifestation of envy is the most typical trait in the character of the cast-doe. It is proved that according to the same notion envy is the basic reason for casting the evil eye.

The social behaviour and negative social changes in the person's state, uniting all other traits of the general image of the harm-doe have been analyzed. His/her physical shape and gender are examined, as they add to the characterization, defining his/her formal belonging to "the alien world".

The indications, forming the mythological characterization of the cast-doe, are examined in detail. It defines "the real" belonging of the character to the beyond. The genealogical indications, especially those connected with his/her supernatural conception, are most important among them.

The analysis of the qualitative characterization of the subject and object of the evil eye leads to the conclusion that they are polarized. Their nature spatially locates them as polar opposites in the "good-evil" binary opposition, resp. assimilated-not assimilated space. The place each of them occupies in the system of moral values defines the character of their interrelations. They are realised via the universal chain subject-impact-object-result, identical with the magic line magician-magic-bewitched. It is clear that casting the evil eye is of

magical nature and possesses all qualities of harmful magic.

On this ground attempt is made to reconstruct the structure of the phenomenon. The structure of magic and magic ritual is taken for basis. Their main structure-defining elements have been sought - the magical imitative action, the conjuring formula and the magic substance. For that purpose conjuring mumbling incantations against casting the evil eye have been analyzed. There are other factors inherent to them, which help the destructive action of the evil eye. The verbal expression of the desired negative result and the conjuring formula are among them. The action of word in casting the evil eye is realized through the known mechanism - the archaic notion of the magic power of the word as a whole.

The presence and role of the word in the harmful act imparts to casting the evil eye the value of verbal magic.

The archaic notion of the substantive character of word materializes its projection through the look, which is the carrier of the magic power. It provides for the contact between the subject and the object and turns the process into magic impact of contact type. The "materialization" and the magic power includes and codes the magic substance as element of the structure of the process.

This sequence proves that casting the evil eye follows the model of magic and magic ritual. The variety of verbal, imitative, contact and initial impact includes the whole range of harmful magic influence. This turns casting the evil eye into universal harmful act equal in value to harmful magic, contained in the personal magic potency.

The versions of the negative results of amazements have been examined. In spite of the fact that their result is the same as of casting the evil eye, it has been stated, that their author is a good-natured person. It has been proved that the well-wisher creates the situation for influence, and the very harm is done by the supernatural power or substance outside the initiator. This is connected with the belief in the harmful effect of the supernatural forces through uttering their name, calling them or voluntarily/involuntarily initiating a magic situation.

Casting the evil eye is the first theme of the "Bulgarian Folk Magic" sequence.

С ъ к р а щ е н и я

А	Археология
Арх.Емър	Архив на Архитектурно-етнографски комплекс Емър Габрово. Отдел Духовна култура.
А Т	Атеистична трибуна
Б И Б	Българска историческа библиотека
Б Н С	Български народен сборник
Б Н Т	Българско народно творчество
Б Р	Българска реч
Б С	Българска сбирка
В	Векове
В И Р А	Вопросы истории религии и атеизма
ВнОВ	Великотърновски окръжен вестник
Втори конгрес	Втори Международен конгрес по българистика
ГВПИШ	Годишник на висшия педагогически институт Шумен
Г Е М Б	Гласник етнографског музеја у Београд
Г М С Б	Годишник на музеите в Северна България
Г С У	Годишник на Софийския университет
Е Пр	Етнографски проблеми на традиционната духовна култура. С. 1989
Емър	Етнографски сборник "Емър" Т.І.Габрово 1989
Ж М Н П	Журнал Министерства народного просвещения
ЗВОРАО	Записки Восточного отделения Русского археологического общества
ЗИФФПУ	Записки Историко-филолог. факултета Петрогр. университета
И А И	Известия на Археологическия институт
ИАН СССР	Известия Академия наук СССР
И Б И	Извори за българската история
И Б И Д	Известия на Българското историческо сдружество
И В А Д	Известия на Варненското археологическо сдружество
И Д А	Известия на гържавните архиви

УРОЧАСВАНЕТО

ИЕИМ	Известия на Етнографския институт с музей
ИИЛ	Известия за Института за литература
ИИТТ	Извори за историята на Тракия и тракуме
ИМСЗБ	Известия на музеите от Северозападна България
ИНА	Известия на научния архив при БАН
ИНЕМ	Известия на Народния етнографски музей в София
ИНМВ	Известия на Народния музей във Варна
ИОРЯС	Известия отделения Русского языка и словесности
ИПр	Исторически преглед
ИСИГТМ	Извори за старата история и география на Тракия и Македония
ИСФФИЗ	Известия на Семинара по Славянска филология
ИМЮБ	Известия на музеите от Южна България
ИМЮИБ	Известия на музеите от Югоизточна България
ИС	Илюстрация Светлина
ИФФ	Историко-филологически факултет
КСИА	Краткие сообщения Института археологии
КСИЭ	Краткие сообщения Института этнографии
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры
ЛИБИ	Латински извори за Българската история
ЛНУВО	Летопись Новороссийского университета. Византийское отделение
МВСВМС	Материалы Всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам
МКАЭН	Международный Конгрес антропологических этнографических наук. Доклады советской делегации.
МФ	Македонски фолклор
НМ	Народна младеж
НПН	Неврология, психиатрия и неврохирургия
НПТВ	Народни песни от Тимок до Вит С., 1928

УРОЧАСВАНЕТО

Н П Т Л	Народно песенно творчество от Ловеч и Ловешко
НР	Наука и религия
ПСп	Периодическо списание на Българското книжовно гружество
ПИ	Проблеми на изкуството
ПК	Проблеми на културата
Пета кон- ференция	Пета национална конференция на българските етнографи. Етнографски проучвания на Габровски окръг. Габрово 1988
Р	Родопи
Рз	Развитие
РАЖ	Русский антропологический журнал
РП	Родопски преглед
РПр	Разкопки и проучвания
РПБФ	Регионални проучвания по български фолклор
РС	Родопски старини
СБМАЭ	Сборник Музея антропологии и этнографии
СБНУ	Сборник за български народни умотворения наука и книжнина
СЕЗ	Сръбски етнографски зборник
Сп БАН	Списание на Българската академия на науките
СЭ	Советская этнография
СМ	Съвременна медицина
ТЗС	Труды по знаковым системам
ТИЭ	Труды Института по этнографии
ТХЭ	Труды Хоремской экспедиции
ФИФ	Философско исторически факултет
ФП	Философски преглед
Ч	Читалище
ЭО	Этнографическое обозрение

к.и.н. Ангел Гоев

УРОЧАСВАНЕТО

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ВЯРВАНИЯ

Рецензенти: проф. д-р Стоян Генчев
ст.н.с. д-р Минчо Георгиев

Художник: Милена Матева

цена **СУПЕР ПРИНТ**
30 ЛВ.

Издава: SPS "ТЕХНОСИСТ"
гр. Габрово, п.к.210

Печат: ДФ "АБАГАР" - гр. В.Търново

О Ч А К В А Й Т Е !

УРОЧАСВАНЕТО

ПРЕДПАЗВАНЕ

КНИГА ВТОРА

УРОЧАСВАНЕТО

БАЕНЕ

КНИГА ТРЕТА

ГАДАНИЕ ЗА ЛЮБОВ И ЖЕНИТБА

БАЕНЕ ЗА СТРАХ

ТАБУ

www.BgOld-Books.com
интернет книжарница
цена: 15.00 лв.